ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2018. nyár / XXX. évfolyam 6. szám

szombat

Utazás
térben és időben

Parászka Boróka:
Mögöttem Erdély, előttem Odessza

Váncsa István:
Spanyol rapszódia

AG Weinberger:
Mr. Blues

Frigyesi Judit:
A klezmer zene utazása

Németh Ványi Klári:
Az utolsó nagykállói zsidó

Steiner Kristóf:
Izraeli kalandtúra

Szunyogh Szabolcs:
Utazások és megállások

Balázs Gábor:
Rabbinikus időutazás a kétely, a bizarr és az abszurd világába

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.
Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

* Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!
egy szám újságárusnál: 650 Ft | egy szám éves előfizetőknek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
negyedév: 6 600 Ft | fél év: 12 000 Ft | egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:
Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Szkéné Színház | Tengerszem Túrabolt | Trafó

10% kedvezmény:
Tranzit Art Café

Részletek:
www.magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCS

szombat
2018. nyár

TARTALOM

4 | Németh Ványi Klári:
A nagykállói rabbi őrzői
(Barna Judit, az utolsó
Nagykállóban született
zsidó asszony)

7 | Parászka Boróka:
Haza a ködben
(Mögöttem Erdély,
előttem Odessza)

11 | Váncsa István:
Spanyol rapszódia

16 | Szunyogh Szabolcs:
Utazások és megállások

20 | Mini útikalauz
egy nagy utazáshoz
(Izraeli kalandtúra
Steiner Kristóffal)

24 | Niran Frigyesi Judit:
A klezmer zene utazása

28 | Balázs Gábor:
Rabbinikus időutazás
a kétely, a bizarr
és az abszurd világába

31 | Mr. Blues
(AG Weinbergerrel a szintén
váradi Simon Judit beszélget)

16–19. UTAZÁSOK
ÉS MEGÁLLÁSOK

szombat

2018. nyár
5778. Támmuz-Áv-Elul

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor, Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András, Seres László
Tatár György, Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szenthe Antónia szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Bassa László, Csáki Márton
Németh Ványi Klári, Rubin Eszter
Schranez Rebeka, Seres Attila
Szarka Zsuzsa, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Mazsök
Mazsihisz
Miniszterelnökség
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2018. május 22-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1054 Budapest, Tüköry utca 3.
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Németh Ványi Klári

A NAGYKÁLLÓI RABBI ŐRZŐI

Barna Judit, az utolsó Nagykállóban született zsidó asszony

Budapestről úgy tűnik, hogy Nagykálló a világvégén van, pedig autópályán mindössze két óra. A lehajtóról rögtön a sárga poros városkába jutunk. A csendes kis Csillag utca takaros portái között található az a telek, ahol valamikor Ámos Imre festőművész szegényes, vályogból épült szülőháza állt. A csodatevő Jichák Ejzik Taub (1751–1821), a kakasos rabbi a Nagybalkányi úti régi zsidó temetőben álló ohelben pihen lassan már kétszáz éve.

Zarándokok százai keresik fel sírját, és nemcsak a klasszikus, kaftános haszidok. Zsidók és nem zsidók egyaránt jönnek ide. A nyíregyházi szépségkirálynő is járt már a rabbinál. Lelki vigaszt keresett nála. A keresztény asszonyok is kendőt kötnek a fejükre, nem mennek fedetlen fővel a sírhoz. Tudják, hogy így szokás. A rabbi mindenkinek segít, tartja a legenda. Életében sem tett különbséget az emberek között, és most sem tesz. Nem volt ez másként a Kádár-korszakban sem, bár akkor értelemszerűen jóval kevesebben érkeztek nyugatról. Berger Mórnál, Barna Mórnál, Judit néni édesapjánál volt akkor a kulcs, amivel be lehetett jutni a caddik sírjához.

„*Nekünk valamiképpen oldalágon rokonunk ez a rabbi. A halála előtt ezer zsidó élt itt. A szabolcsi zsidóság központjaként működött a város. A nagyszüleim ortodoxok voltak. Az édesapám nagyapja különleges feladatot kapott a hajdani hitközségtől: Neked, Berger, a rabbi nyugodt pihenését kell biztosítani!" Hosszú évek óta a felmenőim az őrzők. Apáról fiúra száll a megbízatás. Most a fiam, Gábor őrzi"* – mondja Barna Judit néni az utolsó Nagykállóban született zsidó asszony, amikor körbevezet

Kedves Olvasóink!
Következő számunk szeptember elején jelenik meg.
Mindenkinek kellemes nyarat kívánunk!

Barna Judit

a településen, hogy sorra mutogassa a hajdan volt zsidó élet nyomait az alföldi városkában.

A két temetőn kívül nem sok mindent találunk. A valamikori virágzó haszid városkában a múltból kevés kézzel fogható emlék maradt. 1956-ig működött a zsinagóga. Az a pár ember, aki visszajött a deportálásból, még járt ide imádkozni. Az épületet 1960-ban bontották le. A téglát a lakosság hordta el, építkeztek belőle, ki házat, ki istállót. A frigyszekrényt és egy padsort sikerült megmenteni a pusztítás elől. A Várkert utcában mai napig látható az a fal, ami a zsinagógából maradt. A Zsidó Egyleti Kórház épületében a rendőrség kapott otthont.

Elautózunk egy eldugott kis utcácskába, ahol sok évvel ezelőtt a mikve működött. Az 1980-as években temették be.

„A hodászi rabbi belefúlt a rituális fürdőbe. Itt nyugszik az új temetőben" – magyarázza Judit néni, akire egy cseppet sem illik a néni, hiszen egyszerre agilis, lendületes és vagány. A városban nagy népszerűségnek örvend. Mégsem merem lejuditozni, az valahogy pofátlanság lenne, és egyébként is, egész megjelenése tiszteletet parancsol.

Az új temetőben a hodászin kívül még négy másik rabbi is nyugszik, Sáje Benét, Taub, Braun, és Bródy. Blajer Gabi, Jutka

A kállói rabbi, Taub Eizik Jichok

néni fia, Jichák Ejzik Taub őrzője végigvezet a temetőn.

„Braun rabbit és a feleségét egymás mellé temették. Volt egy nagy földmozgás Kállóban, aminek az lett a következménye, hogy a két sír egybecsúszott. Azóta Braun rabbi a házastársi hűség szimbóluma, akik szeretnék, hogy a frigyük örökké tartson, ellátogatnak hozzá."

Ahogy kifelé igyekszünk a temetőből, észreveszek egészen szélen egy magányos sírkövet. Úgy tűnik, mintha Schermann Mihályt (ez a név áll a fehér kövön) kiközösítenék maguk közül a holtak.

„Ő miért van egyedül? Ő is rabbi?" – kérdezem Gabit.

„Dehogy. Öngyilkos lett, ezért van külön."

Kilépünk az új temető kapuján, és elindulunk vissza a hajdani zsidó iskola épületébe, amit nemrégiben újítottak fel. Kis vendégházat alakítottak ki az épületben a zarándokok számára.

Jutka nénitől megtudom, hogy Kállóban híres jesiva működött, ahová az egész megyéből, sőt Kárpátaljáról is özönlöttek a tanulni vágyók. Természetesen csak fiúk.

„Gyermekkoromban én is megtanultam a héber betűket, az írást, olvasást. A háború után még egy darabig működött a hajder. Az más, mint a jesiva, ott csak fiúk tanulhattak" – meséli.

Azt is elmondja, hogy pár éve bekopogott hozzá egy idős kállói asszony. Hóna alatt egy régi héber betűkkel írt könyvvel: *Régóta van nálam egy könyv, amit nem tudok kiolvasni, te Jutka!* – mondta és a kezébe nyomta a héber imakönyvet.

1944-ben minden fontos iratot megsemmisítettek, ami a kállói zsidóság történetét

Blajer Gábor

dokumentálta. Elégették a könyveket, hivatalos papírokat. Az elhurcolt, tehetősebb zsidó családok házaiban arany után kutattak.

„Még a pöcegödröket is kiszívatták, hogy oda rejtették a zsidók a kincseiket. Benéztek az ereszek alá. Éltek Kállóban gazdag kereskedők, boltosok. A város melletti birtokok neveit is fel tudom idézni. Csillag–tag, Zukker tanya, Halstain kert. Csillagné volt Szabolcs megye szépségkirálynője.

Nagyapámnak, bádogosműhelye volt. A háza a Főutcán állt. Ma is megvan. Nagyapám megmentett egy egész ezredet az első világháborúban. Vitézi rangot kapott érte Horthytól. Ez sem segített rajta, és nem kerülhette el a munkaszolgálatot, ahogyan apám sem. Apám hat évig volt oda. Megjárta Erdélyt, Kárpátalját. Megszökött. Kassa környékén egy goj nő bujtatta, abban a reményben, hogy apám majd feleségül veszi."

Judit néni édesanyja azok közé a zsidó asszonyok közé került, akiket a németek golyófogónak használtak.

„Őket tették az első és az utolsó vonatszerelvényre, amikor a katonáikat Lettországba vitték. A foglyok akaratuk ellenére is, de testükkel védték a nácikat. A rigai csoportban voltak. Akik életben maradtak ezek közül a nők közül, azokat a nácik méreginjekciókkal pusztították el. Anyám és a testvére túlélte. A szovjet csapatok szabadították fel őket. Emberségesek voltak velük. 28 kilós csontvázakként kerültek egy moszkvai kórházba. Ott erősödtek fel, azután a Nemzetközi Vöröskereszt táborába helyezték el őket, majd 1946-ban tértek vissza Nyíregyházára. Apámmal ekkor ismerkedett meg édesanyám. Ő nagykállói volt. Kocsmát üzemeltetett, amit 1948-ban államosítottak.

Tudja, kinél születtem? Dr. Vadász Ernő szülészorvosnál, aki hét csecsemőt segített a világra dachaui fogolyként."

Figyelem Barna Jutka nénit, ahogy mesél. Ennél a mondatnál büszkeség csillog a szemében, ahogy akkor is, amikor arról kezd beszélni, hogy soha nem tagadta le a párttagságát, és azt sem, hogy káderiskolába járt.

„Falusi vezetőket, kádereket képeztek a vidék számára. Makón jártam iskolába, közgazdasági technikumba, ami kiegészült egy politikai képzéssel is. Lényegében marxista egyetem volt. Tudja, édesanyám miatt hálával tartoztam a Szovjetuniónak. Ők mentették meg az életét.

Később én lettem a téeszelnök Kállóban. Soha nem titkoltam el azt, hogy párttag voltam. Édesanyám is az volt. Apám nem."

„Azokban az időkben nem tartotta a vallást? Akkor nem jelentett magának semmit a rabbi, mert Marx szerint a vallás a nép ópiuma?" – kérdezem Judit nénit.

„Nem tagadtam meg a zsidóságomat, sem a rabbit, sem a vallást. Nekem ezek a dolgok a mai napig nagyon sokat jelentenek."

Barna Judit néni 1956-ban egész kicsi lány volt. Máig emlékszik egy régi nyilas fodrászra, aki fapuskával a nyakában zsidózott.

„Feltörték a könyvesboltot, máglyát raktak a könyvekből. Nemcsak Marx és Engels, meg ideológiai, politikai könyvek hamvadtak a máglyán, amit meg lehet érteni, hanem Tolsztoj, Dosztojevszkij és Turgenyev is. Mondtam anyukának, hadd menjek le én is, hadd hozzak fel néhány könyvet magamnak. Nem engedett. Féltett. Azok a zsidók, akik visszatértek a koncentrációs táborokból, 1956-ban mentek el végleg Nagykállóból. Én vagyok az utolsó zsidó, aki Nagykállón születtem. Szeretném, ha nem válna köddé a zsidó múlt. Jó lenne, ha a magyar zsidók is ellátogatnának a rabbihoz Nagykállóba."

Megilletődve állok a csodatevő Jichák Ejzik Taub rabbi kis házában, a régi zsidótemetőben. Kicsit olyan ez a sír, mint egy nagy fekete persely, csak pénz helyett ide cédulákat kell bedobni, kérésekkel. Gyertyák égnek a szűk helyiségben.

„A zsidóknak sokszor mondta, hogy a jiddis mellett meg kell tanulniuk magyarul, hiszen itt élnek Magyarországon, magyar emberek között. Nyugodtan beszélj csak hozzá. Tudod, én mindig meglátogatom, és csak úgy elüldögélek nála. Jó a közelében."

Szombat az interneten

Soros hadserege, a keresztények és a többiek | Kritika és partnerség: a kormány és a MAZSIHISZ | Alakot öltő frontvonalak – konzervatívok és újítók harca a Mazsihiszben | Nem könnyű németnek lenni | Gátszakadás: eljött az ortodox rabbinők korszaka | Az osztrák kancellár elment a Siratófalhoz | Franciaország: Izrael nem túl népszerű, a cionizmus még kevésbé

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!

Parászka Boróka

HAZA A KÖDBEN

Mögöttem Erdély, előttem Odessza

Nagyon akartam Odesszába menni, pedig nem láttak szívesen. „Gyere be, ha nagyon akarsz” – ismerős ez a kellemetlenkedő, vendéget nem igazán marasztaló hang? Valami ilyesmi jött át a *Women in War* háborús tudósítókat, szakértőket, elemzőket tömörítő szervezet képviselőjének, Carol Mannak a leveléből, amelyet válaszként küldött a konferenciára való jelentkezésemre. Nem ismertük személyesen egymást, én szakmai okokból évek óta követem ezt a fórumot, „ők” (ahogy homályosan magamban neveztem a testületet) – a nyugat-európaiak, párizsiak - meg nyilván nem tudtak semmit rólam, a kelet-európai újságíróról. Török-iraki konfliktusövezetek, jezidi menekültek, kurdisztáni menekülttáborok: sok-sok macerás ügyet vittem Odesszába. Kell ez oda? És mi a fenéért foglalkozik ilyesmivel valaki Kelet-Európában? Nem kérdeztek rá, de tudtam, hogy mi van a hallgatás mögött. Gyanakvás, kétségek, távolságtartás. Kelet- és Nyugat-Európa közötti feszültség, előítéletek. A valós, mai, Krím árnyékában leledző, majdnem háborús Odessza, az egykori háborús Odessza, és a „békebeli” Odessza képzete, saját történelmi reflexeinkhez igazítva.

Végül, a gyanakvások és távolságtartás ellenére mégis útnak indultam. Egyrészt azért, hogy újra, a sokadik kísérletbe belevágjak a nyugat- illetve kelet-európai előítéletek leküzdésére. Másrészt azért, mert, ha a Women in War-on belül nem lehet együttműködni, akkor sehol: ez tömöríti a legkockázatosabb övezetekben, jelentős részben önkéntesen dolgozókat. Azokat, akiknek az a dolga, hogy túllépjenek a saját és a mások árnyékán. Harmadrészt, mindazért, amit Odessza – ez az ismeretlenül ismerős város – felidéz, jelent. 2017 őszén járunk, 1917 évfordulója: ha egyedül mennék, ha önmagamért, akkor is elmennék, azért, hogy ott legyek, és azért, hogy megtegyem ezt az utat, Erdélyből Moldván, Transznisztrián át a Fekete tengerig. Átlépjem azokat a határokat, amelyeket generációk óta nem lépett át senki a közvetlen környezetemből, eljussak azokra a területekre: amelyeket kívánatosként, elérendőként nem nevezett senki körülöttem, s amelyek mégis olyan jelentősen hatottak múltunkra, jelenünkre.

Gyergyószentmiklós, zsinagóga (Forrás: Wikipedia)

Moldvát mentális fal választotta el a vidéktől, ahol felnőttem. Moldvából jöttek a betelepülők, „a románok”, akik miatt „elrománosodott” Erdély, Moldva a hely, ahol minden rosszabb és szegényebb, mint nálunk. Transznisztria: az egy kicsit más, talán valamennyire olyan, mint a mi vidékünk: a terület, amelyre nem sikerült betennie a lábukat a románoknak, a hely, amelyet ők is elvesztettek. Jó tudni, hogy van ilyen – némi elégtétellel figyelték az elmúlt évtizedekben az erdélyiek mi folyik ott. A fegyveres harcokról szóló hírt is szimpátiával követték: szóval van még ilyen, fegyverrel harcolni egy országrészért. Az áldozatokról, a zsidók transznisztriai deportálásáról nem esett szó. Történelmi „vakfolt” mondanám, ha nem lenne ebben valami tehetetlenség, valami sorsszerű. Pedig ez a felejtés, nem ismeret nem készen ka-

pott, hanem nagyon is akart, tudatos elhallgatás. Több rendszer dolgozott rajta. Mint ahogy arról sem, hogy Transznisztria több, mint egy másik elszakadni akaró országrész, egy másik Erdély. Ukrajna pedig, az ország, amelyik a miénknél is sokkal, de sokkal rosszabb…

Ez a történelmi köd van-volt körülöttem, milyen történetek, vallomások, tények derenghetnének fel ebben?

1999 augusztusában, még egyetemistaként, a Múzeum körúti antikvárium előtt a földön találtam egy könyvet: Babel Odesszai történeteit. Gyűrött, poros kötet volt, rátapostak: ki sem kellett fizetni, olyan állapotban volt, nekem adták. Akkoriban már folyamatosan küzdöttem a hontalanság és a honvágy érzésével. Budapesten nem találtam a helyem, talán nem is kerestem: lomha, önjáró gépezetként működött a város, és én nem akartam a fogaskerekei közé szorulni. Az Odesszai történeteket olvasva váratlanul köszönt vissza a hely, ahova hazavágytam. Nevezzük Erdélynek. Odessza-Erdély. Egy olyan Erdély ahova még menni tudtam, akartam, s amelyet elveszettnek hittem a rendszerváltás utáni Magyarországon. Ekkor jobbára a csíksomlyói búcsújárás jelentette a Székelyföldet, a politikai giccsel, és az évről évre nagyobb zászlókkal virító szélsőjobbal. És ekkor már, más, „jobb társaságokban" ferdén néztek rám, ha azt mondtam erdélyi vagyok. Az Odesszai történetek azonban visszahozták a színházak, könyvtárak, kisboltok és kocsmák fanyar, kétségbeejtően vidám elegyét, amelynek Erdélyt tudni akartam.

Székelyföld két épen maradt zsinagógája közül az egyik

Most, majdnem húsz évvel később, jött el a pillanat, hogy leellenőrizzem: igaz volt-e ez az Odessza-Kolozsvár-Nagyvárad délibáb: valóban – túl a mentális határokon – van valami hasonlóság, otthonosság, közelség ezekben a térségekben, városokban. Fellelhetőek-e még azok a hajdan (sosem?) volt helyek a sokszor változó és mindig erősödő határok mögött.

Repülőjárat Odesszába Romániából (Erdélyből) – csak Isztambulon, vagy Moszkván keresztül van. Vonattal Transznisztrián át nem lehet közlekedni. Ennyit a közelségről. Autóbusz van Marosvásárhelyről Kisinyovba, ott váltani kell, kis száguldó, koszlott minibuszra: marsutkára. Ebbe a közelinek akart világba két napon át tart az út. A marosvásárhelyi buszon nincs más utas rajtam kívül, csak egy ortodox apáca. Két kissé elszabott, de tökéletesre vasalt öltönyben utazó férfi vezeti a buszt. Nagyon meg vannak illetődve, amikor jegyet váltok: én vagyok az első igazi román – mondják a frissen indított járaton– eddig mindig csak Moldovából érkezők és oda visszautazók tartottak a társasággal. „Pedig úgy szeretnénk, ha ti románok is jönnétek hozzánk" - magyarázza a bátrabb sofőr, alázatos kedvességgel. Én nagyon örülök, hogy mehetek hozzátok – megyek bele az óvatos diplomáciai párbeszédbe, nem ez a pillanat az, amikor tisztáznom lehet, hogy nem a „mi románokat" képviselem. Az apáca azonnal imádkozni kezd, ahogy elindul a busz, megállás nélkül dől előrehátra, veti a tripla ortodox kereszteket minden székelyföldi unitárius-protestáns templom előtt. Gyergyószentmiklósra érve a zsinagóga előtt gurul el a busz: itt is keresztet vet. Pedig az épület – Székelyföld két épen maradt zsinagógája közül az egyik – hátat fordít a városnak, és annyira körül van építve házakkal, boltokkal, hogy csak az avatottak tudják, hogy ott van.

Én ismerem: nagyszüleim háza pont szembe áll vele, egész gyerekkoromban ezt a zsinagógát néztem, a kertünkből. Friedmann bácsi, a gondnok gyakran nekitámaszkodott a kerítésünknek, amíg nagyapámmal beszélgetett. Hosszan értekeztek, sokszor nevetgéltek is, mint a sokat látott öregek. Friedmann bácsi soha nem jött be hozzánk. Mi sem mentünk át soha az út másik oldalára. Pedig Friedmann bácsi nem tudhatta, nagyapám milyen zsidó vicceket ereszt meg ebéd közben (két cigányvicc között), és az öreg Horthy iránti lelkesedéséről, ha tudott is, nem beszélt. Fametszésről, ribizli termesztésről vitatkoztak, fojtott hangon a rendszert is szidták, még a Ceausescu korszakban, de arról, hogy mi történik a Friedmann portán belül, vagy nálunk, családi körben – nem esett szó. Friedmannt nagyapám kísérte utolsó útjára. Kalapot tett, és görnyedten csoszogott a temető felé: léptei visszhangoztak, mintha azt a kellemetlen, krákogó viccmesélő nevetése eredt volna az utána. Néhány évre rá nagyapám is elment, és én azóta soha többé nem ülök olyan asztalnál, ahol cigány vagy zsidóvicceket mesélnek. A zsinagóga, ahova soha nem jártunk, a nagyszüleim házával együtt egy omladozó székelyföldi kisváros perifériájára szorult: benőtték a turkálók, meg a kisboltok.

A mellettem imádkozó apáca minderről semmit sem tud, azt gondolom, csak annyit vesz észre, hogy templom mellett visz el az utunk. Nincs igazam. A zsinagóga felé intve a moldovai apáca felsóhajt: „Végülis ők is emberek, Isten bocsásson meg nekik". Nyikorogva áll meg a moldovai busz a magyar kisváros buszmegállójában. Szemben a Salamon Ernő szobor: a munkásköltőnek valamikor itt kultusza volt. Pártkultusz, persze, a helyiek nem akarták. „Ez a Salamon – mondták – zsidó volt, ugye?!" Ő az a felkapaszkodott proliból lett költő, aki a helyi, székelyföldi nyomortelepen élt, Kicsi Moszkvában? Ő az. Így vannak itt a közelségek, ugrik most be a helyi szleng. A Nagy Moszkva után, Kicsi Moszkva, kis helyi zsidószékely költővel. A rendszerváltás előtt, ünnepnapokon megkoszorúzták azért Salamon Ernő szobrát, mi mást tehettek volna, a pártdirektívát akkoriban sem szegték meg a jó székelyek. A hivatalos koszorúk fölött azonban egyszer valaki egy cumit akasztott Salamon Ernő kőnyakába, mint egy ottfelejtett, magatehetetlen csecsemőnek. Ez volt az első ellenállás, aminek szemtanúja voltam, én, a Ceausescu korszak gyermekeként. Körül állták a szobrot a helyi székely, és roma gyerekek: ujjal mutogattak és harsányan kiabáltak. „Zsidó, zsidó, cumizik a zsidó!!". Valamivel harsányabbak voltak a romák. Máskor a cigánytelep lakóira kiabáltak, hogy „csur-

Iasi városkép (Forrás: Wikimedia commons)

dé, purdé vaskandé, kint a segged, takard bé!”. Örültek, hogy ezt most megúszták, így lelkesen, hangosan léptek be a kórusba „zsidó, zsidó, cumizik a zsidó”.

Elszorult a torkom, mint amikor ebéd közben a családi zsidóvicceket kellett hallgatni. Ugyanaz a fulladás, izzadás, mintha a bőröm alatt lángra kapnának a szövetek. Gyorsan kapaszkodtam fel a kőszoborra, hogy letépjem a nyakából a cumit, azt reméltem, hogy akkor abbamarad a kiabálás, a mutogatás. Lefelé azonban már nem tudtam mászni, megijedtem a magasságtól, és ott ragadtam – hét-nyolc éves lehettem – Salamon Ernő nyakába kapaszkodva. Immár rám kiabáltak lent a gyerekek: „neked kell a cumi? Hát nem is vagy te zsidó”.

Több, mint harminc év telt el azóta, a Moldva felé tartó busz utasaként kísért meg az akkori szégyen, a tériszony, amit azóta se tudok kezelni magamban. Visszarángatnak az emlékeimből a jelen hangjai. A gyergyószentmiklósi járókelők mutogatnak a busz felé. „Na, már megint itt vannak ezek a románok. Nem férnek a bőrikbe. Hogy a rosseb egye meg” – szitkozódnak a moldovai utasok felé. A moldovaiak persze nem értik, nem tudnak magyarul. Mosolyognak vissza a röpködő mondatok felé. „Igen, igen, gyertek hozzánk ti is! Mi is jövünk ide, jók az erdélyi sós tavak, fürdők” – bólogatnak udvariasan. Közbe kell-e ilyenkor szólni? Kell-e lefordítani, mit üzennek valójában a helyiek? Megoldja helyettem a dolgot az ortodox apáca, monoton hangon ismételgeti ugyanazt, amit a zsinagóga előtt is mondogatott: „Isten bocsásson meg nekik”.

Az út, az örmény templom és temető mellett (a zsinagógával ellentétben, egyszer elhoztak ide a nagyszüleim), át a Gyilkos-tónál és a Békási szoroson visz tovább. Már nem állunk meg, hogy a magyar járókelők bekiabáljanak az ablakon, nem állunk meg a villánál sem, amelyről csak én tudom, hogy a Pestről idekiránduló nyilasok és Szeleczky Zita kedvelt nyaralója volt (30 kilométerre a gyergyói nyomorteleptől, Kicsi Moszkvától, légvonalban). Nem is lassít a busz az ezeréves határnál, ahova nagyapám néha kivitt az alig pöfögő motorjával: én csendben üldögéltem, ő zokogott egy-egy sort. Mindig meglepett, hogy a zokogás és az ezerév ellenére mennyire, mennyire nem történik soha semmi itt.

Iasiban pihen csak újra a busz. Itt is járókelők veszik körül, immár románok, nem magyarok, de ugyanolyan ellenségesek. „Te ne álljál itt meg, baszod, mert ez nem a te országod, hogy raknám bele a faszomat Moldovába” – kiabálja egy moldvai férfi a sofőrök felé. A két öltönyös pasi (ötödik órája utazunk, és még mindig ránctalan az ing rajtuk) meggörnyednek, bólogatnak, mintha most sem értenék, miért rázzák feléjük a kintiek az öklüket. Pedig értik jól, egy az anyanyelvük, a támadók és az ostromlottak között egyetlen különbség van: előbbiek „óhazaiak”, román állampolgárok, utóbbiak a Moldovai Köztársaság állampolgárai. Ugyanazt a dialektust beszélik, ugyanúgy vetik az ortodox kereszteket. A moldovaiak azonban olcsóbban szállítják menetrendszerinti járataikon az utasokat: értük van az összecsapás. A „nem a te országodnál” nem bírom tovább, a kiabálók közé állok: tisztázzuk, kié ez az ország, vagy legalább ez a buszmegálló – kérdezem penetráns magyar akcentussal.

„Jaj ne, hölgyem, hagyja, ne vitatkozzon!” – kérlel az autóbusz alázatos vezetője, nem érdemes, majd lemondóan, fáradtan hozzáteszi, „az övék ez az ország”, legjobb, minél hamarabb hazaérni, át a határon”. Ekkor köszön vissza, ott Iasiban, 2017-ben a lakótelepi buszmegállóban, az 1999-es Budapest. Az indulat, hogy el innen, a hazaérés vágya. A régi vagy sosem volt Erdélybe, Odesszába?

Döcögve indulunk tovább, nincs új utas, rajtam, a ma-

Odessza

gyar konferenciaturistán és a bármire keresztvető apácán kívül, nincs bevétel a forgalmas moldvai városban sem, pedig kerülgetni kell az embereket. A döcögés és a kerülgetés közben nyílik ki előttünk egy mellékútvonal a Ioan Petru Culianu utca. Átlagos aszfalt, átlagos gödrökkel, útjelző táblákkal, tülekedőkkel, tilosban parkoló autókkal. Pedig ha valahol a Budapest-Odessza tengelyen, itt áll meg a történelem. Ioan Petru Culianu az a vallástörténész és író, aki Mircea Eliade (a román kultúra, modernkori nemzettudat legismertebb, legtöbbet idézett, legtekintélyesebb képviselőjének) légionárius múltjával szembesített. Már amennyire szembesíteni lehet a mai kelet-európai értelmiséget bármivel is. Nem, nem lehet semmivel: 27 évvel ezelőtt lőtték agyon Chicagóban, máig tisztázatlan okok miatt a romániai kutatót. Eliade leleplezéséért? Magánéleti okok miatt? Nincs rá válasz. A rendszerváltás utáni kivégzés (amelyről a korabeli sajtó úgy számolt be, „KGB típusú leszámolás") pontosan jelzi, meddig mehet el a múltfeltárás. Azt is, mennyire lehet elodázni. Ioan Petru Culianunak, a legionárius tényfeltárás kutatójának, ma Iasiban, a moldovai tömegmészárlások városában utcája van. Miért nevezték el róla ezt az útszakaszt? Belátásból, a felismerés miatt, vagy csak sznobériából: a legismertebb helyi nemesi család utóda volt. A helyi sajtó szerint itt van a legtöbb kátyú Iasiban. Az egykori Culianu villát, műemléképületet lebontották.

De mégis, a kátyúk, a műemléképület lebontása ellenére, ott a név az utcanévtáblán, s talán akad valaki, aki tudja, kire-mire emlékeztet. Mögöttem Erdély, előttem Odessza: valami egészen közel a keresettből, itt dereng fel.

Másfél napot utazom még a végcélig. Babel városa pont olyan vibráló, izzó összeomlás, ahogy elképzeltem. A romos háztetők homlokzatából fák nőnek ki, modern függőkertek. Bármikor a nyakunkba omolhat a történelem: óvatosan ismerkedünk a konferenciaszervező Carol Mannal, közben pörögnek az előadások Irakról, Törökországról, a Krímről. Új, és újabb frontvonalakról, a jelenről. A fiatal kutatók zöme, családilag ide kötődik: New Yorkból, Párizsból, Londonból jöttek, úgy mutatkoznak be: ők a „Russian Jew-k". A harmadik, negyedik generáció tér így vissza, keresi a nagyapák, dédapák örökségét, miközben én a családi asztal vicceitől menekülök ugyanide.

„Szóval te vagy az a román?" – Kérdezi fürkészve, és én a Culianu utcáról kezdek válaszként mesélni neki, hátha jobban megérti, honnan jöttem, mintha azt kezdeném magyarázni, nem vagyok román.

Bólogat a legionárius történetre vendéglátóm, a Párizsból érkezett kutató, akinek a gyanakvását levelezésünk alatt értettem. „Nagyapám transznisztriai túlélő" - mondja végül, bocsánatkérésként a korábbi távolságtartásért. Szóval Culianu utca. Van hát merre elindulni – mondja halkan. Majd határozottabban hozzáteszi: ennyi évtized után haza kéne menni Transznisztriába, Moldvába, Erdélybe. Akárhova: haza.

Váncsa István

SPANYOL RAPSZÓDIA

Jerez de la Frontera Spanyolország legdélebbi részén található, egészen a Cádizi-öbölnél, Cádiztól mintegy húsz kilométerrel északra. Sevillából gyorsvonattal másfél óra, Jerez de la Frontera vasúti pályaudvara pedig egészen mutatós. Valószínűleg ez az egyetlen dolog, amit Jerez de la Fronterában mutatósnak nevezhetünk. A város többi része a kecs és a kellem valamennyi lehetséges formájának híjával van, de oly mértékben, hogy nem is tudom más, általam ismert emberi településsel összehasonlítani. Ha nagyon kutatok az emlékeimben, Sárrétudvari neve ködlik elő, az volt ennyire kedélytelen a múlt század derekán, vagy tán még az se; jobban visszagondolva Sárrétudvari mégiscsak víg faunok ligete volt ehhez képest, továbbá mezők smaragdja, nap tüzében égő, zsendülő és zendülő pagony.

Sántít a hasonlat azért is, mert Jerez de la Frontera nem falu, hanem város, háromezer esztendős, még a föníciaiak alapították, mellesleg a mór uralom korszakában méretes zsidónegyede volt, kilencvenhat ház, két zsinagóga. Itt már a római hódítást megelőzően is bort termeltek és fogyasztottak, egyike a bor szent városainak, ergo emberi ésszel föl nem fogható, hogyan hiányozhat belőle a kedélynek még a szikrája is, de tény, hogy hiányozhat. Ott voltam, láttam, nem hinném el, ha más mondaná.

Jerez de la Fronterába az ember csakis a sherry miatt utazik, és csakis egyetlen egyszer. A sherry a csemegeborok nagy triumvirátusának tagja, a madeira és a portói után a harmadik, mármost az ember azt már megtapasztalta, hogy a madeira megismeréséhez el kell menni, sőt vissza kell járni Madeirára, a portói tárgyában Portóba kell zarándokolni, és oda is több alkalommal, így aztán amikor a sherry következik, értelemszerűen Jerez de la Fronterába utazunk, elmegyünk Gonzalezék bodegájába, aztán húzunk tovább.

A Gonzalez Byass az egyik legnagyobb sherrytermelő, de a sherry mellett másfajta italbizniszben is érdekelt,

Bor és tapas

a „bodega” szó pedig a magyar nyelvben is megvan. Felmenőink a „kocsma” szinonimájaként használták, német közvetítéssel került hozzánk a spanyolból, ahol borgazdasági, borászati, boripari üzemet értenek alatta. Amúgy a szó a görög apothékéből származik, vagyis a bodega és a patika ugyanaz.

A nyelv mélységes kútjának fenekén nagy-nagy bölcsesség lakozik.

Borgazdasági, borászati, boripari üzem helyett szívesebben írtam volna pincészetet, de hát pincéről ez esetben szó sincs. Ahogy a madeira nem lát soha pincét, úgy

nem lát a sherry sem, a bodega inkább raktárépület, sőt némelyik olyan, mint egy hatalmas templom, főhajóra és oldalhajókra tagolódik. Belsejében – méretei és falvastagsága folytán – a hőmérséklet tizenöt és huszonkét fok között mozog, nagy melegben a padlót gyakran fellocsolják, ettől valamicskét lehűl és párásabb lesz a levegő. A sherrynek ennél hűvösebb nem kell, ez ugyanis viszonylag magas alkoholtartalmú, különös folyadék, élete folyamán oly dolgokon kell keresztülmennie, amelyek a normális bort elpusztítanák. A bodega földrajzi helyzete viszont fontos. Úgy mondják, a sherryborásznak kell, hogy valamifajta bodegaösztöne legyen, egy hatodik érzék, ami megsúgja neki, hova épüljön a bor új temploma. Mellesleg a hordónak a bodegán belüli helyzete is számít, de a legfontosabb az, hogy a bodega széljárta helyen, Jerez de la Frontera esetében a várostól délre, délkeletre álljon. Gonzalezéké is ott van, hozzájuk igyekszünk bodegát szagolni, sherryt kóstolgatni, és persze vásárolni is, olyasmit, ami máshol nemigen kapható.

Vajon én most ozsonnázni fogok, szerény étkemet borral leöblítve, vagy bort iszom, és harapok mellé valamit?

A továbbiakhoz meg kell ismerkednünk a sherry klasszifikációjával, aminek a szőlőfajtákhoz nem sok köze van, de a bodega helyéhez talán igen. A sherry egyébként a palomino nevű szőlőfajta mustjából készül, aztán az lesz belőle, ami. Mindenesetre száraz bor lesz, ugyanis alaptermészetéből fakadóan a sherry száraz, sőt néha csontszáraz. Persze van édes sherry, mint ahogy édes pezsgő is van, ám ennek érdekében a sherryt célirányosan el kell rontani, éppúgy, ahogy a pezsgőt elrontják. A must előtt tehát két út áll, lehet belőle könnyű fino vagy testes oloroso, ez függ attól, hogy a must a préselésnek mely szakaszából való (az elejéből fino lesz, a végéből oloroso), de leginkább attól függ, hogy a bor a hordóban hogyan viselkedik. Ehhez tudnunk kell, hogy a sherrys hordót nem töltik tele, hanem darabban hagyják, tehát a bor levegővel érintkezik, oxidálódik, és ahogy az iskolában tanultuk, etilalkohol plusz oxigén egyenlő ecetsav plusz víz. A sherry azonban tesz a szerves kémiára, oxidálódik, de nem válik ecetté, legalábbis nem mindig. Persze valamennyi sherrytermelő komoly mennyiségű sherryecetet is készít, de nem azért, mert a bor egy részét ecetnek szánja, hanem mert annak sikerül. Továbbá a termelők brandyt is gyártanak, teljes nevén brandy de Jerezt, ez abból a borból készül, ami nem elég rossz ahhoz, hogy ecetté váljon, viszont nem olyan jó, hogy megigyuk. Persze a bor nagy része derekasan viselkedik az érlelés folyamán, noha egyébként az avatatlan kívülálló ennek a jövőjébe se feccölne nagyobb összegeket, ugyanis a sherry felszínét ronda, fehéres lepedék vonja be. Ha ez a lepedék vékony és évente csak kétszer mutatkozik, április-májusban és augusztus-szeptemberben, akkor a borból oloroso válik, ha viszont vastag és állandó, akkor fino lesz belőle. A lepedék neve spanyolul flor, mi inkább úgy mondanánk, pimpó. Valójában tehát az a helyzet, hogy a sherry becsülettel megpimpósodik, habár biológiai lényegét tekintve ez a pimpó nem egészen olyan, mint a többi pimpók, ez nem rés, hanem erős bástya. A sherry karakterizálódását a borász akként segíti elő, hogy a láthatóan pimpósodó kedvű borhoz kevesebb borpárlatot adagol, így ez a bor még virgoncabban pimpósodik, tehát fajtiszta fino válik belőle, ezzel szemben a pimpósodni vonakodó bor több párlatot kap, ergo még kevésbé pimpósodik, így lesz belőle oloroso. (A sherry alkoholtartalmát borpárlat hozzáadásával emelik, éppúgy, mint a madeiráét vagy a portóiét; ezeket a borokat összefoglalóan *vino generosó*nak mondják spanyolul, mibenlétüket pedig akként magyarázzák, hogy a közönséges borokat az étkezés mellé issza az ember, a vino generosót pedig reggeltől estig bármikor.)

Tehát fino és oloroso, ez a kétfajta sherry van, mindkettő száraz. A fino világos szalmaszínű, nagyon száraz, bár nem savas, könnyű, üde bor, alkoholtartama tizenöt és tizenhat százalék között mozog, világszerte ismert képviselője a *Tio Pepe*. Az oloroso jóval testesebb, alkoholtartalma tizennyolc-húsz százalék, idővel huszonnégyig is felmegy, színe óaranytól a kávébarnáig terjed, néha egészen sötét, majdnem fekete.

A sherry két alaptípusából alváltozatok képződnek, az oloroso egyik alváltozata a *palos cortados,* ez elég ritka, egy másik alváltozata a *rayas,* ez nem olyan ritka, viszont nem is annyira jó. A fino világszerte ismert alváltozata az *amontillado,* testesebb, sötétebb, mint a fino, alkoholtartalma is magasabb. Nevét először 1796-ban említik, az irodalmi köztudatban Poe egyik novellája *(Egy hordó Amontillado)* óta van jelen. Sokan szeretik, én az igazi finót többre becsülöm.

Másik fino-alváltozat a *manzanilla,* és ezzel a bodega helyének különös, már-már misztikus jelentőségéhez kanyarodunk vissza. A manzanilla a finónál is könnyebb, gracilisebb bor, íze egyedi, tiszta, kissé kesernyés (a manzanilla szó egyébként kamillát jelent), színe nagyon világos, bár az évek múltával sötétebb lesz, mint az amontillado. Most jön a lényeg, manzanilla csakis *Sanlúcar de Barramedá*ban készül, ez egy hatvanezres lélekszámú tengerparti kisváros a Guadalquivir torkolatánál, az ott készülő bor pedig a tengeri levegőtől olyan, amilyen. Ha ugyanis Jerez de la Fronterából elviszik a mustot Sanlúcar de Barramedába, akkor abból ott általában manzanilla válik, ha viszont onnan hozzák el a manzanilla mustját Jerezbe, akkor nem manzanilla lesz belőle, hanem fino.

Például Tio Pepe, hogy valami olyasmit mondjak, amit csaknem mindenki ismer. A manzanilla műfajában a Hidalgo nevű bodega *La Gitana* nevű, világszerte ismert terméke felel meg neki. Üde, eleven, ropogós, illatában frissen szedett alma, citrom, mezei virágok, kamilla, tengerszag, ízében alma, édesgyökér, sózott mandula. Hűtve fogyasztandó, előveszem, megkóstolom egyszer, kétszer, háromszor majd szedek elő mellé némi harapnivalót.

Jerez de la Frontera

Most pedig a gasztronómia egyik legmélyebb problémájával fogunk szembenézni.

Kiraktam az asztalra emezt-amazt, de mi jön ezután? Vajon én most ozsonnázni fogok, szerény étkemet borral leöblítve, vagy bort iszom, és harapok mellé valamit? Evés-e ez inkább, vagy ivás? A bor és a kenyér persze összetartoznak, feltételezik és kiegészítik egymást, a bor szellemibb, a kenyér anyagibb létező, ezzel nincs semmi gond. Viszont: melyikük az elsődleges? Melyik volt előbb, a szellem vagy az anyag, a tudati vagy a dologi valóság, melyik a meghatározó? A filozófia alapkérdése ez, legalábbis így tanultuk az iskolában, azóta pedig talán azt is megtanultuk, hogy az alapkérdésekre nincs válasz, mármint objektív, személytelen, egyedül tudományos válasz nincs. Ha ugyanis volna, akkor a kérdés nem volna alapkérdés. A „mennyi kétszer kettő" nem alapkérdés, erre ugyanis van válasz, amit vagy tudunk, vagy nem. Az alapkérdés viszont emberi lényegünk gyökeréig hatoló, egzisztenciális problémát vet föl, ezt végiggondolni annyi, mint végiggondolni azt, hogy ki vagyok én, hogy kerültem ide, miért vagyok itt, mi vesz körül és így tovább, szükségképpen a válaszban a teljes egzisztenciám fogalmazódik meg, már amennyiben képes vagyok arra, hogy megfogalmazzam.

Ott tartunk tehát, hogy vajon az étkezés mellé iszunk, vagy inkább az ital mellé harapunk valamit. Aki az első verziónál marad, az lényegében a gasztrozófiai anyagelvűséget választotta, az ilyen ember a „reggeli", „ebéd", „vacsora" fogalmakban gondolkodik, ezeknek bizonyos fajta fontosságot tulajdonít, sőt a gyakorlatban is ebédelni, vacsorázni megy. Vele ellentétben az idealista arról ismerszik meg, hogy szabadon kóborol a világban, ha borozni támad kedve, akkor bort iszik, ha pedig éhes, harap valamit hozzá. Gyökértelen és talaját vesztett ember ő a mai magyar valóságban, mert hol is találhatna egyszerű, flancmentes, de tiszta, nyugodt, megbízható kocsmát, ahol jók a borok, és zónaétel is rendelhető? Kispörkölt például. A kispörkölt a magyar életforma egyik sarokköve volt hajdanában, de a kispörköltet nem ebédre fogyasztották, nem is vacsorára, hanem a bor mellé, bármikor.

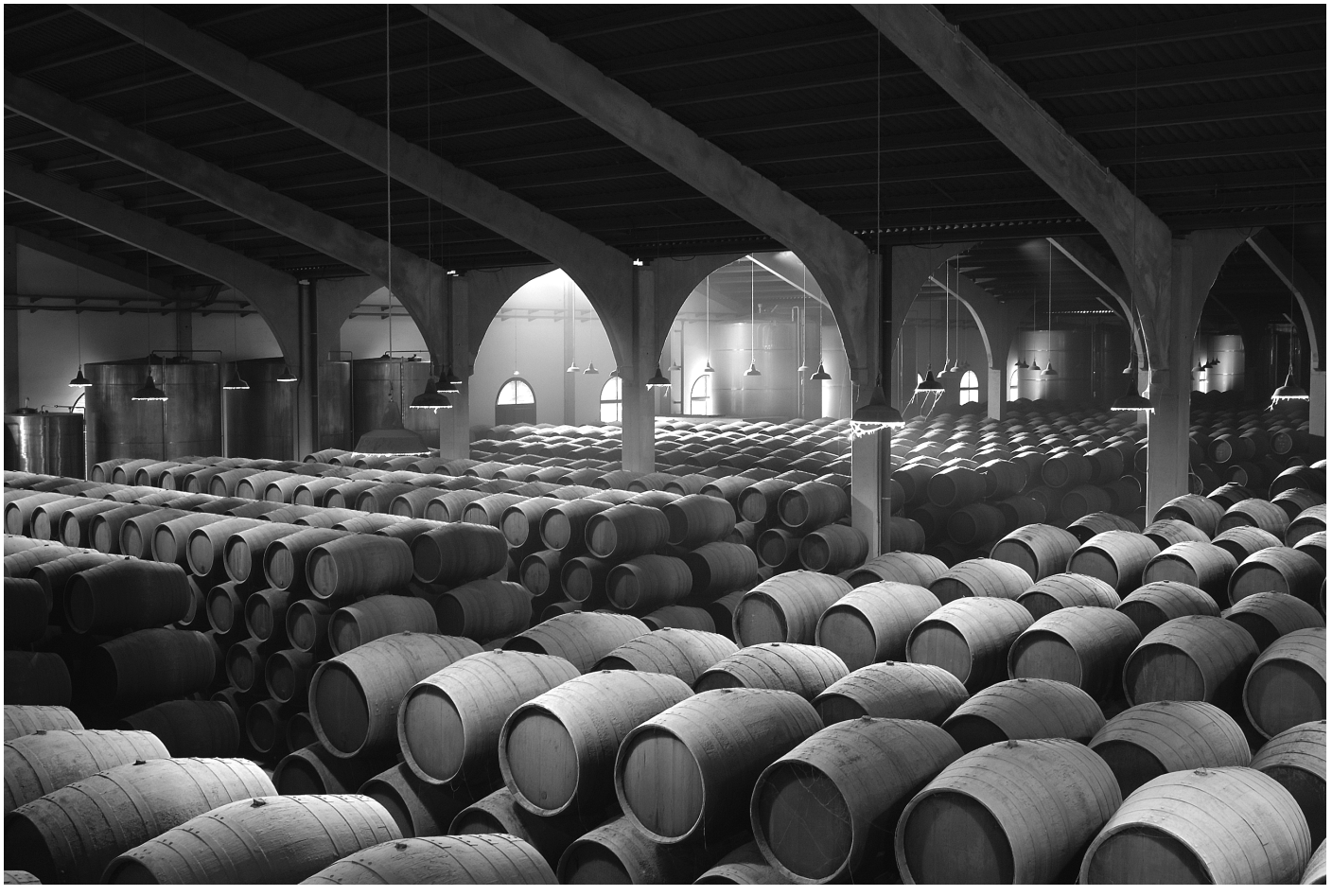
Hol az a kocsma manapság, kérdem én, ahol pár falatnyi meleg élelem kapható, kicsi adag körömpörkölt, pacal, resztelt máj? Van ilyen hely egyáltalán? Van, de az étlapján *„manitas de cerdo estofadas"* néven szerepeltetik a körömpörköltet, a pacal *„tripa"*, a resztelt máj *„hígado encebollado"*, összefoglaló nevük *„tapas"*, a kocsma pedig Spanyolországban található. A kispörkölt az egyik legjellemzőbb spanyol tapa, a mienktől csak annyiban különbözik, hogy olívaolajjal készül, mindig van benne fehérbor, babérlevél, és általában zöldpetrezselyem is. Finom, csípős eledel, köret nélkül, fehér kenyérrel, kis cseréplábosban tálalják. A pacal borjúcsülökkel, fehérborban fő, színe tűzpiros, íze gazdag, csípős, fűszeres, már ha jól csinálják. Ritkán csinálják jól, mert a spanyol vendéglátóipar színvonala

éppoly hullámzó, mint a mienk, vagy mint bármelyik, de ha van kitartásunk és szerencsénk is, akkor előbb utóbb csodás pacalra lelünk. És közben ki tudja még mire, tapa ugyanis fölöttébb sokféle van, már csak azért is, mert tapa lehet bármi, ami kis adagokra osztható. Például egy homárt vagy egy nagyobbacska, egészben grillezett halat nem lehet kiadagolni, azért az nem is lehet tapa, de a nyárson sült ökör elvileg már lehetne. Mindamellett a tapas világának is vannak sarokpontjai, tehát vannak olyan ételek, amelyeknek a tapasbárokban az átlagot meghaladó valószínűséggel fordulnak elő, ilyen például a borban párolt marhafarok, az articsóka minden formája, különféle töltött paprikák (tőkehallal, tonhallal, tintahallal) és más töltött zöldségek, vastag spanyol omlettek, húsgombócok, töltött fürjek, házinyúl fehérborban és konyakban, bárányborda mindenféleképpen, bárányvese, bárány- vagy borjúmirigy sherryben, csirkemell sherryben, olajbogyóval, sáfrányos-mandulás csirkefrikasszé, tintahalak, kagylók és rákok minden lehetséges módon, de legelsősorban is a fokhagymás rák, polipok így-úgyamúgy, csiga mandulamártásban, rántotta tengeri sünnel és effélék. A tapák között egyszerű parasztételek is vannak, ahogy egészen rafinált dolgok is. Például a salamancai *Momo* nevű kocsmában egy *calabacín con foie gras* nevű szendvicshez volt szerencsém, a szakács vastag libamájszeleteket rakott két-két cukkiniszelet közé, grillen megsütötte. Közben kenyérszeleteket pirított, megkente őket keserűnarancs-lekvárral, rájuk rakta a cukkiniszeletek között grillezett libamájdarabokat, tetejére borsot darált. Egyszerű képlet, de nehezen felejthető. (Egyébiránt a salamancai zsidónegyed Spanyolországban a legrégibbek közé tartozik, a XII. század végén említik először, lakói II. Ferdinándtól teljes jogegyenlőséget kaptak. A salamancai egyetem még a XVI. században is a héber stúdiumok centruma volt és nem mellékesen a korabeli spanyol elitértelmiség egyik gyűjtőhelye.) Még egyszerűbb a madridi *Casa Matute* sherrys kacsamája, egy abszolút minimalista étel: négy személyre veszünk két és fél deci *Pedro Ximénez*t, nagy lángon szirupsűrűségűre beforraljuk. Ha kész, vaslapon megsütjük a felszeletelt kacsamájat, de csak épphogy, rákanalazzuk a beforralt sherryt, sózzuk és tálaljuk. Ugyanott megkóstolandó a *queso de cabra frito con miel,* rántott kecskesajt mézzel és karamellizált vöröshagymával, ez egy kicsit babrás dolog, de megéri, mert lebilincselő. Végletekig egyszerű viszont a valenciai Santa Companyában a *queso con membrillo,* kenyérszelet, rajta egy szelet manchego, azon egy szeletke birsalmasajt. Ennyi. Manchego híján lehet kísérletezni különféle sós fehér sajtokkal, izgalmas dolog ez, és közben tudja az ember, hogy végre valami értelmes dolgot csinál. Ha már Valenciánál tartunk, ne feledkezzünk meg a paelláról, aminek milliónyi változata van, és elvileg bármelyik lehet tapa. Arról se feledkezzünk meg, hogy a turizmusra bazírozott éttermek paellái sok esetben silányak, de most a valenciai *Gambrinus* tőkehalas-spenótos paelláját, a séf specialitását méltatom, azt bármikor megfőzhetjük magunk is, és megtapasztalhatjuk, hogy egészen ragyogó. Egyébként a valenciai Gabrinus séfje, aki ezt a paellát kifejlesztette, született angol, egy Colin Ward nevű londoni fiatalember, aki nyilván mindig nagy spanyol szakács szeretett volna lenni, és hogy, hogy nem, a végén csakugyan az lett belőle. A sevillai *Casablanca* séfje viszont annyira spanyol, hogy már nem is lehetne spanyolabb, mégis úgy döntött, hogy a klasszikus spanyol krumplis tortillát whiskymártással tálalja. A kísérlet sikerrel járt, a fokhagymás whiskymártás csakugyan feldobja a némiképp unalmas ízű krumplis tojáslepényt, vagyis megint azt látjuk, hogy a brit szellem a spanyol konyhát éppen megtermékenyíti. Nem akkora abszurdum ez, mint gondolnánk, hiszen a tapas az andalúz kulinária szülötte, egy olyan gasztronómiai kultúráé, amely római, föníciai, zsidó, arab, mór, perzsa és ki tudja még, miféle hagyományokra épült, ettől annyira vonzó, sokszínű és varázslatos, amilyennek ma is mutatkozik.

Rántott kecskesajt mézzel és karamellizált vöröshagymával

A tapas eredete állítólag a spanyol történelem egyik legnagyobb királyához, X. Alfonzhoz (1221-1284) kapcsolható. X. Alfonzról amúgy tudni kell, hogy a tudományos életet bőkezűen támogatta, ő szervezte meg az első csillagászati konferenciát, melyen a kor legnevesebb zsidó, arab és keresztény tudósai vettek részt. Jeles költő volt, de foglalkozott zeneszerzéssel és filozófiával is, nem véletlen, hogy Spanyolországban ma is Alfonso el Sabio, azaz Bölcs Alfonz néven emlegetik. Törvénykönyve a fölöttébb szerényen hangzó *Siete Partidas* („hét rész") címet kapta, viszont a saját korában ritkaság számba menő vallási türelemről, megértésről, toleranciáról, humanizmusról tanúskodik. Spanyolország azidőtt messzemenően multikulturális világ volt, egymástól markánsan elkülönülő keresztény, zsidó és muszlim populációval, a *Siete Partidas* közöttük iparkodott békét teremteni és fenntartani. A zsidókra vonatkozóan külön is elrendeli, hogy élhessék az életüket békében, zavartalanul, a saját vallási előírásaik szerint.

A spanyol borbarátok szerint az is X. Alfonz bölcsességét mutatja, hogy megbetegedvén egész nap bort kortyolgatott és mindig harapott mellé valamit, hogy ezt, hol azt. Fájdalmai hamarosan elmúltak, nemsokára fel is gyógyult, majd elrendelte, hogy országszerte nyíljanak kocsmák, amelyekben csak bort és különféle apró harapnivalókat lehet kapni, semmi egyebet. Szép és tanulságos történet, sajnos azonban nem okvetlenül igaz. Némelyek szerint a tapas egyszerűen azért van, mert Ibéria klímája nem a nagy ebédeknek és vacsoráknak kedvez, hanem annak, hogy többször együnk, de mindig csak keveset. Végül van a mindenki által ismert, etimológiai alapozású teória: tapa = fedő, tapar = befödni. Andalúzia kocsmáiban sok a muslinca, ezért a borospoharakat lefedték egy

Jerez de la Frontera, bodega

csészealjjal. Viszont az üres csészealj látványa nem elég megnyerő, ezért a kocsmáros tett rá egy-két olajbogyót, egy szelet kolbászt vagy sonkát, egy szardellát, vagy ami volt kéznél, és így ebből lett volna a tapas.

Persze, mindegy, miből lett, és tulajdonképp az is mindegy, vagy majdnem mindegy, hogy miből áll. A tapas a gasztrozófiai idealizmus gyakorlati megvalósulása, vagyis életszemlélet, világkép, létezéstechnika. A tapas fogyasztása lelkigyakorlat, ami úgy működik, hogy iszunk egy pohár bort, harapunk valamit, továbbmegyünk. Később megint iszunk egy pohár bort, esetleg megint harapunk valamit, továbbmegyünk. Tehát nem akkor eszünk, amikor enni szokás, vagy amikor mások szerint itt az ideje, hanem amikor jólesik, annyit eszünk, amennyi jólesik, abból, amiből akarunk és olyan sorrendben, ahogy mi látjuk jónak. Lehet, hogy töltött káposztával kezdjük a napot, ilyen tapa is van, marhahússal készül, paradicsomos mártásban, lehet, hogy később tengeri pókkal töltött apró pástétomokat fogyasztunk, majd vörösborban párolt tintahalat, és lehet, hogy hideg mandulalevessel fejezzük be a napot, ez a mi dolgunk, senkinek semmi köze hozzá. A gasztrozófiai idealizmus gyakorlata felszabadít, egyben bölccsé és egészségessé tesz, ahogy ezt X. Alfonz példáján láttuk. További előnyei tudomásom szerint nincsenek. Hacsak arra nem gondolunk, hogy a gasztrozófiai idealista lelkében örök derű ragyog, lépte pedig könnyű és táncos, mint az olümposzi halhatatlan isteneké.

Szombat az interneten

Gáza: 500 dollárt kapott az, akinek sikerült megsebesülnie | Nem, Harry herceg menyasszonya nem zsidó, de... | Hamasz vezér: "Asszonyaink és gyerekeink testét valóságos gáttá változtatjuk át..." | Döntött a közgyűlés: nem lesz önáló egyház a BZSH | A főrabbi unokája melegházasságot köt

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!

Szunyogh Szabolcs

UTAZÁSOK ÉS MEGÁLLÁSOK

Izraelben az első, amit örömmel üdvözlök, a víz. Háromféle fontos izraeli vizet ismerek. A Holt tenger csúszós, olajos, sós vize nekem a teremtés mérhetetlen erőit idézi. Hatalmas és jóindulatú; de ne is álmodjon senki arról, hogy uralhatja. Ebben a vízben nem lehet széles karcsapásokkal úszni, vagy vidáman evezgetve kajakozni ide-oda: a Holt tenger megtanít az erő tiszteletére. Itt az ember testközelből érzi Él Saddaj ölelését: Szodoma egyfelől, szövetség Ábrahámmal másfelől. Datolyapálmák két sziklagörgeteg-hegy között. A sívó pusztaság balra, Ein Gedi oázisa jobbra. Az Édenkert a sivatag közepén. Aki járt az ottani kibucban, tudja, miről beszélek: az Úr pusztít és teremt. Kezet nyújt annak, akit erre méltónak talál, szövetséget köt Ábrahámmal és Dáviddal: a nagyszerű és bölcs férfiakkal, akik tudtak harcolni és tudtak békét kötni, zsoltárokat szövegezni és csapásokat elviselni. És tudtak bölcsen tárgyalni az Örökkévalóval, aki szóba állt velük és meghallgatta őket. A Holt-tengeri táj, a fény ragyogása, a víz tapintása: az ember hanyatt fekszik a lassú hullámokon, csak lebeg a napsütésben és érzi a hatalmas Természet jó indulatát.

A másik a Kineret vize. Ez annyira könnyű és illatos, mint amennyire virágzó maga a táj, a Galil, ókori nevén Galilea. A Kineret nem veszélytelen. Ez mély tó, nem Balaton, mélysége 80-100 méter, sőt egy helyen a 140 métert is eléri, ha fúj a szél, bölcsebb csak a parton sétálgatni. Ez a víz ugyanakkor kedves. A Kineret partján készséggel elhiszi az ember, hogy járt erre egy pietista forradalmár, egy próféta, aki világvégéről, megbocsátásról, bűnbánatról, másképp-élésről tanított. És ez szép volt.

Katasztrófa lett a vége. Nem lehet az élet valóságát nem létezőnek tekinteni, nem lehet azt tanítani: „Ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, mit egyetek és mit igyatok; sem a ti testetek felől, mibe öltözködjetek. Avagy nem több-é az élet, hogynem az eledel, és a test, hogynem az öltözet? Tekintsetek az égi madarakra, hogy nem vetnek, nem aratnak, sem csűrbe nem takarnak; és a ti mennyei Atyátok eltartja azokat. Nem sokkal különbek vagytok-é azoknál? Kicsoda pedig az közületek, a ki aggodalmaskodásával megnövelheti termetét egy arasszal? Az öltözet felől is mit aggodalmaskodtok? Vegyétek eszetekbe a mező liliomait, mi módon növekednek: nem munkálkodnak és nem fonnak; de mondom néktek, hogy Salamon minden dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek közül egy. Ha pedig a mezőnek füvét, a mely ma van, és holnap kemenczébe vettetik, így ruházza az Isten; nem sokkal inkább-é titeket, ti kicsinyhitűek? Ne aggodalmaskodjatok tehát, és ne mondjátok: Mit együnk? vagy: mit igyunk? vagy: mivel ruházkodjunk? Mert mind ezeket a pogányok kérdezik. Mert jól tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mind ezekre szükségetek van. Hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát; és ezek mind megadatnak néktek."

Ez a tanítás, ez a gyönyörű tanítás volt a kudarc oka. Ez az út, amelyik a keresztre vezet. A Jézussal vitatkozó farizeusok mást mondtak. Egyrészt igen: istenfélelmet, másrészt viszont bölcs belátást, életünk célszerű menedzselését. De a sors a számlát nem itt nyújtja majd be, hanem majd Jeruzsálem utcáin, amikor Jézus a „ne aggodalmaskodjatok"-eszme jegyében, felkészületlenül és átgondolatlanul politikai küzdelmekbe keveredik – itt, a virágzó Kineret, vagy bibliai nevén: a Genezáreti tó mellett az ember hajlamos egy pillanatra elmerülni a kapernaumi rabbi varázsos szavaiban. Ha szabad Jézust így nevezni; de hát az volt: egy kapernaumi rabbi. Túlradikalizáltan értelmezte a törvényt, és hitt idealista igazában. Igaz ember volt, akivel igazságtalanság történt. Nem egyedül a zsidó történelemben.

A harmadik víz, amiről írni szeretnék, a jeruzsálemi csapokból folyik. Ez nem olyan különleges, bár ízre és tapintásra ezer más víz közül megismerném, hanem azért fontos, mert van. Az Izrael Múzeum előtt épült egy többlépcsős szökőkút, vitát váltott ki. „Egy sivatagi városban esztétikai célra vizet nem pazarolunk!" Talán húsz, vagy harminc éve épült ez a kis mesterséges zuhatagocska: ak-

Holt tenger

kor még jogos volt ez a vita. Ma millió-közeli nagyváros Jeruzsálem és bőven van vize. Ma már nem váltana ki vitát egy szökőkút.

Valahányszor bemegyek egy fárasztó nap után a szállodai szobába, hogy lezuhanyozzak, amikor megnyitom a csapot, valami elégtétel-féle érzés kerít a hatalmába: „megcsináltuk".

Azt mondom, megcsináltuk,

pedig én egy pesti kisgyerek voltam, amikor ők megcsinálták, mégis úgy érzem, mint ember, mint humanizmushívő, hogy ez a mi győzelmünk. Azt írta Theodor Herzl: „Ha akarjátok, nem mese". Hát akartuk, illetve ők akarták, és mint látható, csakugyan nem mese, mert itt zubog a víz a kádban, a júdeai hegység kellős közepén, ahol márciustól októberig egy csepp eső sincs.

*

Miután átrepült a Földközi tenger felett, lassú billenésekkel óriás kört ír le a gép Tel-Aviv fölött. Általában tiszta az ég, jól látni a felhőkarcolókat, az autósztrádákat, a tengerbe mélyen benyúló hullámtörő-gátakat. Az óriási vas dübörögve ereszkedik, alattunk hátrafelé vágtat a vörös föld, már közelről látszanak az autók és villanyvezeték-oszlopok, aztán egy zökkenés, egy ugrás, és felcsap a taps: megjöttünk. Bemondják héberül, bemondják angolul, maradjunk a helyünkön, ne kapcsoljuk ki az övet, persze sokan rögtön felállnak, elkezdik leszedni holmijukat a felső csomagtartóból. Ha valamikor, ilyenkor elfog a klausztrofóbia. A keskeny középső folyosó zsúfolásig tömve emberekkel, esély sem lenne a menekülésre, ha valami történne, de nem történik semmi. Egy alkalommal pont mellettem ült a légimarsall, akkora volt, mint egy konyhakredenc, és bőrdzsekit viselt a hőségben, gondolom, hogy legyen, ami eltakarja a pisztolyát. Vagy a kis kézi gépfegyverét, nem tudom, milyen szerkezetet hordott a hóna alá csatolva.

Valószínűleg mindenki rosszul érzi magát, ha bizalmatlanul, gyanakvóan ide-oda tekingető, állig felfegyverzett katonák veszik körül, ujjukat lövésre készen a ravaszon tartva. Izraelben ezt másképp érezni. Én itt tapasztaltam meg először az életemben, hogy annak a szónak: „katona" – lehet pozitív értéktartalma. Amikor 1968-ban teljesítettem „minden magyar állampolgár legszentebb kötelességét, a haza védelmét", én is pontosan tisztában voltam azzal, hogy nem a hazát védjük, hanem alkoholista tisztjeinknek kiszolgáltatva valahogy kibírjuk ezt a tizenegy hónapot, egy rosszul felszerelt, elavult szerkezetű, abszurd célokat hangoztató operetthadsereg-

ben, ahol azért akár meghalni is lehet. Mint ahogy sokan meg is haltak a szervezetlenség és fejetlenség miatti baleseteken, vagy öngyilkosok lettek a megalázások miatt, és hírek terjedtek arról, hogy itt meg ott egyszerűen megöltek egy-egy fiút a parancsnokaik, azután eltussolták az esetet. Azt, hogy egy katona valóban a lakosság védője lehet, azt én a damaszkuszi kapunál tanultam meg, amikor egy nagy csattanás hallatán (talán felborult a bazárban egy élelmiszerszállító kézikocsi) az emberek befutottak az ott álldogáló két katona mögé.

A légimarsall ideges volt.

Nem tetszett neki, hogy az utasok már akkor felkeltek a helyükről, amikor még nem lett volna szabad, és a repülőgép korábban jól átlátható belső tere a hirtelen támadt tömeg miatt zűrzavarossá vált. Felállt a helyéről, egy határozott, talán azt is mondhatnám, udvariatlan, goromba mozdulattal arrébb lökte a folyosón szorongókat, helyet csinált magának és körülnézett, jobbra-balra, aztán megnyugodott és csak állt, mint egy oszlop. És senki sem emelt kifogást, senki sem méltatlankodott, egy pillanat alatt nyilvánvaló lett a helyzet, és az utasok természetesnek vették azt. Izraelben a lakosság úgy gondolja, a fegyveres erők értük vannak, nem ellenük, furcsa élmény volt ez a kelet-európai tapasztalatokkal érkezőnek.

*

A Dália kibuc részben magyar alapítású. Eredetileg két kibuc működött itt, ezeket később egyesítették, az egyiket németországi, a másik romániai és erdélyi alijázók hozták létre, akik már otthon azért folytattak mezőgazdasági tanulmányokat, hogy azt itt, Galileában, a Karmel hegy mögötti síkságon hasznosítsák. A legalaposabb tudás sem ér azonban sokat, ha a termőföld használhatatlan, mert tele van kövekkel, lejtőkkel, meredélyekkel, továbbá közel és távol egyetlen kút található, az is egy arab faluban, összesen napi három köbméter víz kapacitással. A Dália kibucot a szocialista orientációjú Somér hozta létre (Hasomér Hacair, az „ifjú őrök" mozgalma), és kezdetben azzal tüntette ki magát az akkor mintegy háromszáz embert számláló közösség, hogy háromhetente átgyalogoltak Ein Semerbe, politikai előadásokat hallgatni.

Izrael tengervíz sótalanító üzem

A Dália története annyiban különbözik a kibucok tipikus történetétől, hogy itt hiába cipelték ki a köveket a szántóföldről, hiába csákányozták fel a terméketlen talajt, hiába próbáltak fát ültetni és veteményeskertekben zöldségtermelést folytatni, víz nélkül nem sikerült igazi eredményt elérni. A pionírok élete ma is lelkesítő példa; nagyon nehéz körülmények között, kitéve az ellenséges arab lakosság támadásainak, pénz és korszerű mezőgazdasági berendezések nélkül, ezek a fiatal nők és férfiak valóban termővé tették a pusztaságot. A Dália kibucban azonban ez nem sikerült, ezért más megoldással kísérleteztek: táncbemutatókat rendeztek, egész pontosan: néptánc-fesztiválokat. Az elsőt 1944-ben tartották, a téma Ruth könyve volt. Ekkor még csak környékbeliek vettek részt rajta. Aztán a fesztivál lassacskán országossá növekedett, 1947-ben már több száz táncos lépett fel a Dália kibuc színpadán. Évről évre többen jöttek, 1968-ban már háromezer táncos bemutatóinak tapsolt a mintegy hatvanezres közönség. Egy kibuc, amelyik a kultúrába kapaszkodott, és amelyet a kultúra mentett meg.

Az Izraeli Nemzeti Vízellátó Rendszer, a Mekorot végül majdnem négyszáz méteres mélységben talált itt vizet, ez megváltoztatta a kibuc életét. Azóta ez a kibuc úgy néz ki, mint egy üdülőtelep. Gyepszőnyeg, fák, virágzó bokrok, pavilon-házak. Azért kerültem ide, mert él itt egy kiváló magyar író, költő, történész, aki 1944-ben részt vett a cionista önmentésben, és aki rendkívül sokat tett és tesz a kortárs magyar irodalom izraeli megismertetéséért, Éli Netzer. Abban a szerencsében volt részem, hogy meglátogathattam egyszer.

Amikor megérkeztem a kibucba, azt éreztem, hogy itt élni nyilvánvalóan, csakugyan, egyszerűen: jó. Öröm volt a sétányokon végigmenni, gyönyörű volt a táj és az épített környezet harmóniája, gyerekek szaladgáltak ide-oda, felszabadult légkör, fejlett infrastruktúra (ez volt az első kibuc, ahová az internetet bevetették), úszómedence, sportpálya, gazdagon felszerelt lakások. Az ebédlőben barátságos emberek vettek körül, jó volt köztük lenni, csak ültem és hallgattam a történeteiket. Egy néni kerekesszéken odagurította a férjét, aki meg-

A Kinneret

fogta kezemet: magyar vagy? – kérdezte, aztán választ sem várva rám nézett és ezt mondta: egy fiúnk volt, elesett Libanonban. És megfordította a kerekesszéket és kigurult az ebédlőből.

*

Tel-Aviv. A város, amelyik nem alszik soha. A tengerparti sétány talán hajnali négy-öt óra körül csendes egyedül, ekkor csak futók és kerékpárosok használják, aztán megkezdődik az élet zajlása és nem marad abba. Van egy mondás Izrael négy nagy városáról, eszerint Jeruzsálem imádkozik, Haifa dolgozik, Tel-Aviv pedig szórakozik (Beér-Seva unatkozik). Nagyon különös hangulatú egy ennyire modern nagyváros ennyire melegben. Mint minden modern metropoliszban, itt is traumatikus a közlekedés, dugók, tülkölés, tömeg, boltok, áruházak, kávézók, kiülőkék, hömpölygő ember-áradat. Berlinben, Londonban, Párizsban általában esik az eső, fúj a szél és az ember kicsit fázik, Tel-Avivban viszont harmincöt fok van, de az ember nem egy szál törülközővel, strandpapucsban és fürdőnadrágban vészeli át ezt a kánikulát, hanem konszolidált polgári öltözékben, ami itt általában egy farmert és kigombolt nyakú rövid ujjú inget jelent, szerencsére.

Meg akartam keresni Kasztner Rezső sírját.

Sokat bolyongtam a nagyváros közepén fekvő, zsúfolt kis temetőben, nem találtam. Közben még a Pesten beszerzett influenza kezdett elhatalmasodni rajtam, belázasodtam és hirtelen nagyon elfáradtam, de nem volt hová leülni. Úgyhogy kimentem a kapun, és pár méterre találtam egy buszmegállót, paddal. Ültem a hőségben, békésen izzadtam és bámultam az utca túloldalán levő élelmiszerbolt raktárának rumlis bejáratát. Papírdobozok, kólás rekeszek, két macska és grafittik a falon. Mivel már más dolgom amúgy se volt aznapra, szép nyugodtan elkezdtem kibetűzni a héber grafittit. Ez volt felfújva valamilyen spray segítségével: Am Jiszráél háj.

Izzadtam, szuszogtam, néztem a feliratot és nem maradt más, minthogy bólogassak: stimmt. Ha nagyon fatalista lennék, talán azt mondanám, azért jöttem ide, hogy ezt az élelmiszerbolt-hátsóbejárat-grafittit megtaláljam. De nem vagyok fatalista, és egyébként is összeszedtem magam és hazamentem a szállodába és ittam a bárban egy mentateát, nagyon finom volt, nagyon jólesett. Aztán visszamentem, és lefényképeztem a graffitit.

MINI ÚTIKALAUZ EGY NAGY UTAZÁSHOZ

Izraeli kalandtúra Steiner Kristóffal

Tel-Aviv játszik, Jeruzsálem imádkozik, Haifa dolgozik – tartja a mondás, és valóban: meg is vannak az alapismeretek egy izraeli kiruccanáshoz. Ám hogy biztonságos-e Ciszjordánián át Jordániába kalandozni, hol és hogyan lehet kifogni a helyi (rémségesen) magas árakon, és melyik város milyen meglepetéseket tartogat – ezekről keveset szólnak a közmondások, de még az útikönyvek is…

Tíz éve költöztem Tel-Avivba, mostanra pedig a kulturális-kulináris kalandozás lételememmé és hivatásommá vált: hétről hétre kalauzolok nagy utazókat Izrael rejtett zugaiba, "travel blogger" workshopokat tartok, és gyakrabban járok Jeruzsálemben, vagy a Holt-tengernél, mint bármelyik "földi" telavivi. Idén nyáron ráadásul egy egész csapatnyi magyar érkezik majd hozzám: a Tel-Aviv Pride idején egyhetes szivárványtúrát tartok, Magyarország első LMBT magazinjával, a HUMEN-nel karöltve. Nem meglepő hát, hogy úgy ismerem Izraelt, ahogyan Magyarországot sosem – tudom, mi fér bele három napba, hol mennyei a humusz, hánykor van happy hour, melyik hotelt kell elkerülni, és melyik kényelmes, mint egy valódi otthon, távol az otthontól. Ám az utazókat nem mindig könnyű meggyőzni: az Amerikában, egy irodaházban összedobott útikönyvek nem mindig a legautentikusabb információs forrást nyújtják. A "fapadosok" korában egyenesen vétek volna nem nekiindulni egy feledhetetlen közel-keleti túrának. Ám míg az utazási irodák gyakran faék-egyszerűségű programokkal operálnak, már-már helyiként nekivágni a nagy utazásnak sokkal izgalmasabb.

Csillagtúra Tel-Avivból

„Egy napot leszünk Tel-Avivban, kettőt Jeruzsálemben, és mindenképpen el szeretnénk menni Haifára is" – mondja nekem mindenki kivétel nélkül, aki Izraelbe érkezik, én pedig minden alkalommal intenzíven csóválom a fejemet. Persze, eszem ágában sincs beleavatkozni senki sorsába, mindenki úgy rontja el a nyaralását, ahogy akarja, de azért aki nyitott a javaslataimra, azoknak elárulom a nagy titkot: Tel-Avivból nem elég egy nap, Jeruzsálemből viszont – ha rövid vizitről van szó – egy is sok. Haifát elég akár útközben megnézni, Akkót viszont sosem ajánlja senki – pedig mesébe illő hely. Szóval kell egy útlevél (nem, személyi nem elég), egy bankkártya (igen, szinte mindenhol lehet használni, és minden sarkon lehet pénzt levenni róla), és már indulhatunk is egy hivatalos reptéri taxival Tel-Avivba (mert még olcsóbb is, mint egy budapesti reptéri fuvar, de egyébként vonat is van.) Miért Tel-Aviv? Azért, mert ez az a hely, ahol a sábesz nem vágja keresztbe a hétvégét – hiszen az éttermek és üzletek jelentős része nyitva tart, míg más városokban péntek napnyugtától vasárnap reggelig síri csend van. Azért, mert itt bárki otthon érezheti magát – a hipszter, a plázacica, a hatgyerekes ortodox családok, az öltönyös üzletemberek, a high-fashion szerelmesei, az arab kultúra csodálói, a beach bunny-k – tényleg mindenki. Akkor se néz senki sandán, ha az ember flipflopban és fürdőgatyában mászkál, és akkor sem, ha hat piercingje van – csak az orrában.

Olcsó játék a világ legdrágább városában

No meg persze azért is Tel-Aviv a legjobb választás, mert ez a város sosem alszik: az éjszaka közepén sem marad éhen, aki étterembe vágyik – a Benedickt például a

Tel-Aviv, Carmel Market

Rotschild és az Allenby sarkán 24 órán át nyitva tart –, a partik nem korlátozódnak a hétvégére, és a forgalmasabb sétálóutcák butikjai akár este kilenc-tízig nyitva tartanak. Kulturális szempontból is baromi izgalmas a hely: a Tel-Aviv Művészeti Múzeum szemet gyönyörködtető épületében mindig van valami kihagyhatatlan kiállítás – mint például az állandó Andy Warhol kollekció. Mindebből következik, hogy legjobb, ha az ember bázisa Tel-Aviv, és innen utazgat ide-oda. Izrael majdnem olyan kicsi, mint a lámpagyújtogató bolygója a Kis hercegben, így aztán mindenhová el lehet autókázni-vonatozni-buszozni viszonylag könnyedén és rövid idő alatt. Az a pletyka járja, hogy Izrael olyan drága, hogy az ember képtelen megúszni egy nyaralást totális anyagi csőd nélkül, de ez abszolút szervezés kérdése – ha valaki nem ragaszkodik hozzá, hogy flancos éttermekben fogyasszon, lazán megúszhatja a dolgot napi 50 sékelből, ami kábé háromezer forint. A legolcsóbb helyi streetfood a falafel pitában – és pesti török büfékkel ellentétben is frissen sütik ki, nem pedig mikróban melegítik fel.

Legalább 1001 éjszaka – Jaffában

Tel-Aviv óvárosa, Jaffa további élményekkel várja azokat, akik szeretik az szubkultúrák keveredését – erre a legjobb helyszín az Anna Lou Lou bár, ahol palesztin és zsidó queer fiatalok mulatnak együtt kortalan művészekkel. A 4000 esztendős városrészből minden nagyhatalom akart egy darabot – mára pedig magán viseli az összes korábbi kultúrák kéznyomát. A folyton nyüzsgő bolhapiacon a Pua kávézó a legmenőbb hely, a Dr. Shakshuka kínálja a legfinomabb, serpenyőben sült izraeli lecsót, és aki ebédidőben érkezik Jaffába, nem hagyhatja ki Abu Hassan híres humuszát sem, amiért már reggel kilenckor elindul a sorban állás. Innen már csak pár lépés a festői óvároson keresztül a régi kikötő, ahová a legjobb naplementekor érkezni – a Container nevű romkocsma teraszáról végignézni, ahogy a nap lassan lecsúszik a tengerbe. Innen alig öt percre van vendégházunk, a Yafo Creative, mely egyszerre szálló és alkotói közösség, valamint vegán lakásétterem. Olcsó és menő hostel még a Postel Jaffa negyedben, "beljebb" pedig kissé lepukkant, cserébe viszont megfizethető tengerparti szálló a Beach Front. A Bauhaus stílusban épült Hotel Cinema a Dizengoff téren egy pár fokkal drágább, viszont elképesztően cool, akinek pedig vaskosabb az erszénye és magasabbak az igényei, annak a Brown butikhoteleket ajánlom Izrael-szerte, ezek évről évre bezsebelik az ország legstílusosabb szállodái címeket.

Próféták nyomában, Jeruzsálemben

Ugorjunk most át Jeruzsálembe – azért mondom, hogy ugorjunk, mert a kis sárga busszal (monit sherut), ami a központi pályaudvarról (vigyázat, kicsit "nyóckeres" környék) indul, nagyjából negyven perc alatt ott vagyunk. Kocsival persze még kényelmesebb, pláne mert így meg lehet állni egy bőséges ebédre Abu Goshban – jaj, már megint csak a humuszra gondolok. A mikrobusz

Tel-Aviv, Hotel Cinema

utolsó állomása a város kellős közepe, itt bárki szívesen útbaigazítja az embert az óváros felé. Az út a Mamillán vezet keresztül, amely Jeruzsálem legszebb bevásárló utcája – a Zarától a Topshopig minden van, de érdemes beugrani az izraeli Castro-ba is, mert az itt vásárolt cuccok legalább tuti nem jönnek szembe az emberrel Budapest utcáin. A Mamilla az óváros, „Yafo" kapujába torkollik, itt pedig belépünk a folyton nyüzsgő bazárba (ahol minden pont ötször annyiba kerül, mintha a Tel-Aviv-i Carmel piacon vásárolnánk meg). A keresztény negyed felé balra vezet az út. Itt egyetlen hatalmas templomba ágyazva végignézhetjük Krisztus keresztre feszítésének és feltámadásának helyszíneit – igaz, ez utóbbi előtt mindig gigantikus sor áll, ám a kápolna hátsó bejárata egy gyertya pavilonba vezet, és itt meglepő módon sosincs senki, így én mindig itt teszem tiszteletemet. A legizgalmasabb a főbejárattól jobbra található kis ajtó, amely a templom tetejére vezet, ahol – nem viccelek – egy több száz éves etióp-keresztény falucska sárból dagasztott kunyhói állnak.

Óvárosi történetek

A Via Dolorosán haladva meggyőződhetünk róla, hogy Krisztus stációi manapság az ezeregy éjszaka meséit idéző bazársor üzletei, majd kitartóan bandukolva elérkezünk az Osztrák Hoszpiszba, amelyet se felirat, se tábla nem jelez – csak az nyer bebocsátást, aki megberregteti a kis csengőt. A manapság szállodaként működő intézményben a mai napig laknak apácák, és kicsit olyan hangulata van, mintha az Abigélből ismert Matula kollégiumot áthelyezné valaki Bécsbe: Sissi császárné képei figyelnek a falon, a kávézóban Julius Meinl kávét kínálnak, a szőke pincérfiú pedig csak németül beszél. Szürreális élmény. Az épület tetőterasza viszont maga a mennyország: egész Jeruzsálem ott hever a lábunk előtt, hogy Mary Poppinst idézzem „ahogy senki más nem láthatja, csak a madarak, és a kéményseprők". Innen ötperces séta az éjjel-nappal és a hét minden napján mindenki előtt nyitva álló Siratófal – az egykori jeruzsálemi templom egyetlen ma is álló darabja. Tessék vinni tollat, papírt, és felírni a kívánságokat, majd a fal téglái közé gyömöszölni, mert én merem állítani, tényleg varázsereje van a helynek – engem mindig megríkat, még így, egy évtized után is.

Holt-tengeri tekergések

Tapasztalataim szerint a Holt-tengerhez is le akar ruccanni mindenki, ami sajnos egy kicsit komplikált ügy: bár mindössze félórányira van Jeruzsálemtől, a tömegközlekedés nehézkes. Indulnak buszok a jeruzsálemi központi pályaudvarról, de ritkán, így ha Holt-tengerezni akarunk, én inkább a kocsibérlésre szavazok, így belefér a Jeruzsálem-napba. Egyébként tényleg megéri megnézni – a sivatagon, Cisz-Jordánián keresztül vezető autóút lebukik a tengerszint alá, az autópálya mentén pedig beduinok tanyáznak, és odaintegethetünk Palesztina nagyvárosainak, Ramallának és Jerikónak is: turisták szabadon közlekedhetnek palesztin (zöld rendszámos) taxikkal. Maga a holt-tengeri fürdőzés pedig iszonyú mókás: az ember valóban lebeg a víz felszínén, akkor is, ha minden végtagját felemeli, mint egy béka. A kedvenc partszakaszom Kalia Beach, a "zöld part", ahol szelektíven gyűjtik a hulladékot, fiatal kókuszdióból szürcsölhetem a kókuszvizet, és még helyi – palesztin, beduin, és zsidó – termesztők csodáit árusító termelői piac is van. A Holt-tenger partján, kicsit délebbre fekszik a Maszada: az a hely, ahol tömegével követtek el öngyilkosságot a zsidó családok, csak hogy megelőzzék, hogy a római seregek mészárolják le őket. A hegytetőn sétálgatva óhatatlanul sírhatnékja támad az embernek – kemény hely, durva energiákkal.

Lenn délen, édes éjen

Ha valaki úgy érzi, szívesen kipihenné az élményt a Holt-tengernél, a kis hegyi patakjáról és kristálytiszta forrásáról híres Ein Gedi az egyik legszebb falucska a környéken – botanikuskert és luxus spa a sivatag közepén, csodás kis kávézóval, ahol a kétszemélyes mediterrán-tál kihagyhatatlan. Ja, és bármily csábító, nem kell ám csilliárdokért Holt-tengeri ásványokkal gazdagított kozmetikumokat venni, ugyanis ezek is a tel-avivi Carmel piacon a legolcsóbbak: kétszáz helyett húsz sékelbe kóstálnak az arckrémek, radírok és egyéb kenceficék. Ha még tovább csorognánk dél felé, Eilatban, a Vörös-tengernél is lubickolhatunk, ahol delfinúszásról IMAX mo-

Tel-Aviv, street-food

ziig minden van egy tisztes családi nyaraláshoz – innen már csak egy ugrás a kalandosabbaknak Jordánia és Petra ősi sziklatemplomai, vagy a másik oldalon a Sínai félsziget fehérhomokos partszakaszai, fillérekért vesztegetett szállásokkal. Igaz, ez utóbbi az izraeli hatóságok szerint nem a legbiztonságosabb nyaralóhely, ennek ellenére izraeliek tömegével járnak át lazítani a fövenyen. Tel-Avivból persze nem csak dél, hanem észak felé is indulhatunk kirándulni...

Északi fény

Errefelé van a kedvenc strandom, Gaash is, ahol még a fürdőnaci sem kötelező, és a sziklákkal övezett homokos tengerpartra egy holdbéli tájnak is beillő nemzeti parkon vezet az út. Innen már csak negyed óra autóút Caesarea: a meseszép öböl mentén elterülő óvárost még Heródes király építette. Ha pedig nagyobb felfedezőútra indul az ember észak fele, akkor – ahogy korábban már jeleztem - ne feltétlen Haifa legyen az úti cél, mert a Bahai-függőkerteken kívül (ami bármily szép is, kábé negyed óra alatt bejárható) igazából nem nagyon van látnivaló. Ezen persze biztosan sok haifai megsértődne – de egyetlen őszinte haifai sem: a város kicsit olyan, mint egy izraeli Los Angeles, autóutak kötik össze az egyes városrészeket és a bevásárlóközpontokat. Ennél azért sokkal izgibb továbbhajtani Akko felé: a tengerparti kisváros fél órás autóútra van Haifától. Az arab óváros sikátoraiban sétálva tisztára az Aladdin egyik jelenetében érzi magát az ember, a tíz méter magas városfalról pedig halált megvető bátorsággal ugrálnak a tengerbe a kisköllkök. Ja, és itt lehet a legolcsóbban mindenféle magvakhoz, fűszerekhez, és aromás arab kávéhoz jutni – én mindig alaposan feltankolva térek haza.

Háborús övezet, spirituális felemelkedés

Nos, egy mini-szabin nagyjából ennyi fér bele, de egy hosszabb vizit során érdemes keresztül-kasul bejárni az országot: míg lenn délen, még télen is „tengerben fürdős" idő van, egészen északon, a Hermon hegyen, az ország északi csücskében akár még síelni is lehet, felfelé „mászva" pedig mindig megállunk Rosh HaNikra-nál, a világ egyik legszebb tengerpartján, ahol a hullámok mély alagutakat ástak a parti sziklarengetegbe, és rámpákon közlekedve egészen mélyre lehet hatolni a titokzatos barlangban. És akkor még a különféle vallások zarándokhelyeiről nem is beszéltünk, mint az Ári sírja Cfátban: a nagy kabbalista mikvéje – a rituális fürdőhely – minden kalandos kedvű vándor előtt nyitva áll, nem csak a mélyen vallásos zsidók használ(hat)ják. A hebroni Mahpéla barlang is megér egy misét – amely sokak szerint nem más, mint a halál pillanatában mindannyiunk előtt megjelenő „alagút". Betlehem, vagy Ráhel sírja mind-mind kocsival közelíthetőek meg, és hasznos, ha az embernek vannak helyi kapcsolatai, vagy egy profi idegenvezetője. Persze nem (csak) azért, hogy megtalálja a legszuperebb falafelest, hanem mert Hebronban például elég komoly feszültség van a levegőben, és nem mindegy, melyik utcába téved be az ember.

Ezek azok a helyek, ahová bár szeretek időről időre bekukkantani, végül minden alkalommal nagyon boldogan érkezem vissza a mindenre és mindenkire nyitott Tel-Avivba, és megcsókolom a tengerparti fövenyt: „Végre itthon vagyok!".

Még több utazási tipp Kristóf Instagram oldalán: @whitecityboy

Niran Frigyesi Judit

A KLEZMER ZENE UTAZÁSA

Joseph Roth „Zsidók vándorúton” című esszéjében felvázolta a kelet-európai zsidók hontalanságának térképét. Régi és új otthonokról ír – otthonokról, amelyek nem otthonok.[1] Ezért adta Claudio Magris Roth-ról szóló könyvének ezt a címet: *Mitől messze?*[2]

Roth könyvének megvilágító példája egy Radziwillowból, a régi orosz-osztrák határhelységből Bécsbe vándorolt zenész, aki miután elvégezte a bécsi zeneakadémiát, rájött, hogy ő voltaképpen bohóc: „Játsszak Beethovent? Játsszak Kol nidrét? Egyik este, a színpadon állva, elkezdtem rázkódni a nevetéstől. Mit játszom én meg magam a világ előtt, én, egy radziwillowi muzsikus? Menjek haza Radziwillowba és muzsikáljak a zsidó lakodalmakban? Nem leszek-e ott még nevetségesebb? Azon az estén beláttam, nincs más hátra számomra, minthogy a cirkuszba menjek [...] Bohóc vagyok.”[3]

A zsidó életérzésben nem utazásról és nem vándorlásról van szó, legalábbis nem abban az értelemben, hogy valaki kivándorol egy hazából egy másik hazába. A “bolygó zsidó” sztereotípiája nem magyaráz meg semmit. A folytonos úton levés nem kárhozat, hanem a lét alapállapota. Ahogy egy 18. századi haszid mester írta: “Szívedben csönd feleljen gonoszra és jóra egyaránt, *mert idegen vagy ezen a földön.*”[4] Paul Celan így fogalmazta meg: „Megtaláljuk-e valaha azt a helyet, ahol az idegenség lakozik, a helyet, ahol az egyén, mint elidegenedett “én”, szabaddá válhat?”[5] Roth hőse számára a bolond szerepe az a keret (az otthon), amelyben vállalni tudta idegenségét. Vajon Celan megtalálta-e azt a szerepet, azt az országot?

Az élet különböző szféráinak egybeolvadása a „kádos” (, “szent”)[6] gondolatában, egy transzcendentális élet igényének jegyében, a kelet-európai zsidó kultúra legfontosabb sajátsága. Bár a gondolat megtalálható a rabbinikus irodalomban, realizálása a napi élet szintjén fokozatosan alakult ki a kelet-európai életben, meghatározva a zsidóság világképét nagyjából a 18. századtól egészen a Soáig. Ma úgy mondanánk: a vallásos érzület határozta meg az élet minden aspektusát.

Azonban a „vallás” szó félrevezető. A tradicionális zsidók nem tekintették életmódjukat vallásnak. Számukra zsidó „élet”-ről volt szó. Ezt az életet nem lehetett feldarabolni vallási és világi szférákra.

A kelet-európai zsidó életérzés egyik legerősebb eleme az otthontalanság és a misztikus vágyódás – elvágyódás a tökéletes világba. Ez az állapot nem szomorú és nem vidám, inkább a kettő ötvözete. A vágyódás fájdalmas, de a hit, hogy érdemes vágyódni pozitív. (Nem véletlen, hogy sokan úgy érzik, a zsidó dallamok *egyszerre* szomorúak és vidámak.) Ez nem vallás, és nem „Zeitgeist”, bár természetesen nem lehet megfeledkezni arról, hogy ennek az életérzésnek a hátterében rettenetes társadalmi bizonytalanság volt, és vallási szempontból beilleszthető „a messiási idők utáni vágyakozás” sémájába. Mégis, a mélyén egzisztenciális felismerés rejlett: az egyén a világban való feloldhatatlan idegenségének felismerése.[7]

Hova lehet el- vagy kivándorolni az otthontalanság, a kozmikus tökéletesség után való vágyódás érzéséből?

*

A kelet-európai zsidó kultúra egyik legismertebb, emblematikus terméke az ú. n. klezmer zene. Ez a zene lényegében elpusztult a Soával. Csak annyi menekült meg belőle, amennyi „kivándorolt” Kelet-Európából Amerikába. Vajon teremtett-e otthont e zene számára az a kevés hivatásos klezmer zenész, aki Amerikába menekült? És mi maradt a valamikori kelet-európai klezmer zenéből, mikor a „revival” hullámmal, visszaszivárgott Európába, főként Németországba? Vajon nem vesztette el az utazások során az otthontalanság érzését, tehát a „lelkét”, a valódi értelmét?[8]

Évszázadok során, az orvos és a kereskedő mellett, a zenész volt az egyik leggyakoribb zsidó foglalkozás.[9] Bo-

hémiának a Habsburg birodalomhoz való csatolása után, Európában először, megjelennek zsidó céhek. A zenészek az elsők között kapnak céh jogot, Prágában valószínűleg már 1558-ban.[10] A 16. század folyamán prágai dokumentumokban többször felbukkannak zsidó zenészek (királyi felvonulás 1512-ben, esküvői ünnepség 1580-ban, stb.). 1641-ben a zsidó zenészek már keresztény ünnepeken is zenélhetnek, és a 18. századtól zenész céhek alakulnak Lengyelországban is.[11]

A „klezmer zene" modern kifejezés.[12] Klezmer (klé-zemer) voltaképpen hangszert jelent, a szót azonban a 16-17. században hivatásos zsidó zenészek megjelölésére kezdték használni. A klezmer szóhasználat rangot jelentett. A szónak bibliai asszociációja van, ez hangsúlyozta ki, hogy a céhbe tömörült zsidó zenészek nem vándorkomédiások, hanem letelepedett elismert mesteremberek, mint a hajdani bibliai zenészek.

A dokumentumok tanúsága szerint, a klezmerek nemcsak a nem-zsidó arisztokráciának játszottak, hanem a zsidó közösségnek is, elsősorban esküvőn és a szombat bejövetelét megelőző hangszeres koncerten. Egy 17. századi sírkövön olvashatjuk: „Itt nyugszik Avram zenész [Avram klezmer] a „Manna Korsója", Hirsch Kubia fia, legyen emléke áldott, a zenészek céhének tagja, egyike [a zenészeknek, akik zenéltek] a zsinagógában szombat bejövetelekor."[13]

Az Európán kívüli zsidó közösségek történelmének dokumentumaiban is találunk említést hivatásos zenészekről. A fennmaradt forrásokból úgy tűnik, hogy ezek a zenészek a zsidó közösség számára lényegében ugyanazt a zenét (vagy annak „zsidósított" változatát) játszották, mint amit a környező népeknek. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a zsidó közösségek óriási hangsúlyt fektettek arra, hogy imazenéjük recitatív rétege (amely a zsinagógai zene központi stílusa) tradicionális és a környezet zenéjétől különböző legyen. A hangszeres zene azonban szórakoztató zenének számított, ennek „zsidó jellege" kevésbé volt fontos.

Max Leibowitz és zenekara, Lengyelország 1939 előtt

Ukrajnai klezmer zenészek 1914 előtt

A kelet-európai zsidóság esetében azonban más a helyzet. Nem tudjuk, mit játszottak a prágai céh zenészei szombat bejövetelekor. Azonban a 17. század folyamán, de legkésőbb a 18. században kialakult Kelet-Európában egy sajátos zsidó hangszeres zene. Hatalmas zenei világról van itt szó, amelyet az egész kelet-európai zsidó területen, Vilnától Odesszáig ismertek, és amelynek repertoárjából több száz darabot sikerült az utolsó pillanatban lejegyezni, illetve felvenni. A kelet-európai zsidó hangszeres zenének önálló műfajai, formái, zenei stílusa és előadásmódja van – olyan műfajok, formák és stílusok, amelyeket a környező népzenékben nem találunk meg.

Nem lehet ennek a jelenségnek a fontosságát eléggé hangsúlyozni. Mert éppen Kelet-Európában, ahol a „kádos" és a transzcendentális átjárta a zsidó élet egészét olyannyira, hogy világi kultúra jóformán nem létezett, ennek a mélyen vallásos, „elmaradt" zsidóságnak szüksége volt arra, hogy a hangszeres zene világában is ki-

Ezekiels-Wheels - egy bostoni klezmer zenekar napjainkban

fejezze etnikai identitását. Különös ez, hiszen a hangszeres zene világi – a hangszeres zenének nem lehet szerepe az imában, a zsinagógában és ünnepeken (ezekben a szituációkban tilos hangszeren játszani).

A hangszeres (klezmer) zene elsősorban esküvői zene volt. A kelet-európai zsidók számára azonban az esküvő nem „mulatság" volt, hanem a megtérésnek és a megbánásnak az ünnepe – az élet múlásának és a halál közeledtének felismerése. Az esküvői rituálénak a vacsora utáni utolsó része szabad tánc volt. Ezt komplex szertartás előzte meg, amelyben rituális táncok és koncertszerűen hallgatásra szánt rituális vagy szabad meditatív darabok váltakoztak.[14] A rituális táncok egy része komikus, sőt kifejezetten humoros volt, de a szertartás csúcspontját komoly és meditatív darabok képviselték.

Azonban még a vacsora utáni szabad tánc is komoly volt, és lényegileg különbözött a környező etnikumok néptáncaitól. A kelet-európai néptáncokban, elsősorban a férfi szólótáncban, általában nagy súlyt fektetnek a virtuozitásra. Ezzel szemben a zsidó táncokban a lépések egyszerűek, és a férfiaknak nincs alkalmuk fizikai erőt igénylő mutatós ugrásokkal imponálni.

A kelet-európai zsidó közegben egy jó táncosnak három dolgot kell tudnia. Az első: egyéni variációkkal táncolni az egyébként egyszerű lépéseket; a második: kézmozdulatokkal, gesztusokkal táncolni. A harmadik és a legfontosabb: a táncosnak el kell „mesélnie egy történetet", egy szituációt – el kell táncolnia egy érzést. Minden ezt a célt szolgálja; a lépések variációja és a kéz gesztusai nem önmagukért, hanem az érzelmek kifejezéséért vannak. A zsidó táncos teste és keze beszél, rimánkodik, kér, sír, nevet, imádkozik és elvágyódik.

Ilyen táncot nem lehet akármilyen zenére táncolni. A dallamokban zenei ötleteknek kell lenniük, olyan ötleteknek, amelyek a táncos érzelmi világára reagálnak, és amelyek inspirálják a táncost további „mesélésre". A zenésznek meg kell értenie, mi a táncos érzelmi története, és segítenie kell, hogy a történetet kibontakoztassa.[15]

A tánc beszél, a táncos keze beszél és gesztikulál, és a zenei frázisok, a dallamok, a formai váltások, a modulációk beszélnek. Olyan érzelmeket mondanak el, amelyek szavakkal nem fejezhetőek ki. Shira Gorshman „Szótlan szívek" című novellájában leír egy különös jelentet. A történet egy lányról szól, aki otthagyja falusi vallásos családját, gyárba megy dolgozni, hogy szabad, önálló, modern életet élhessen. Az anyja megszakít minden kapcsolatot a „hitehagyott" gyerekkel, könyörgő leveleire sem válaszol. A lány sok év múltán meglátogatja család-

ját. A péntek esti vacsora végén, a férfiak énekelni és táncolni kezdenek. Akkor beáll a lány édesanyja a kör közepébe, és eltáncolja bocsánatkérését. És a lány táncban válaszolja, hogy megbocsájt anyjának.[16]

Zev Feldman mesélte, hogy édesapja sosem heverte ki az amerikai emigráció okozta traumát, és sosem beszélt Európában maradt és a Soában elpusztult családjáról. Beletemetkezett az imakönyvébe vagy a „Der tog" jiddis napilapba. De néha otthon, látszólag minden ok nélkül, hirtelen táncolni kezdett, szenvedélyesen, „furcsa ollózó lépésekkel. Soha nem hangzott el egy szó sem, csak a tánc nyelvén beszélt."[17]

Ennek a stílusnak, a táncban és a zenében egyaránt alapvető jellemzője a kontroll, vagy úgy mondhatnánk: a tartás, a büszkeség. Nem lép túl egy bizonyos tempón és hangerőn, sosem túlzó vagy hisztérikus. A zene és tánc, ha szenvedélyes is, mindig intim marad, befelé forduló, és sosem hivalkodó vagy magamutogató. Nem is lehet másképp. A tradicionális kelet-európai zsidó életben minden cselekedet az otthontalanságról, az elvágyódásról, az Örökkévalóhoz való vágyódásról szól. És végső soron, mint az életben minden, a tánc és a hangszeres zene is: ima.

Emlékeznünk kell, hogy ebben a kultúrában az ima egyéni aktus. Mindenki hanggal imádkozik, saját stílusában. Az ima nem volna „valóságos", ha nem az egyén hanglejtésével, tempójával, hangszínével és dallamával szólalna meg, ha nem az egyén karakteréből, élettapasztalatából, és pillanatnyi érzelmi állapotából fakadna fel.[18] Az ima dallama az egyén szavakkal kifejezhetetlen lelkiállapotából eredő hullámzás és gesztikulálás, az elérhetetlen otthon artikulálása. A kelet-európai zsidó közösségek hittek abban, hogy dallamokban és mozdulatokban olyasmit lehet elmondani, amit szavakban sosem, hogy az ember az önmagával és a világgal szembeni idegenségének érzetét, ha megszüntetni talán nem, egy pillanatra fel lehet szabadítani – imában, dallamban, zenében, táncban.

Mit lehet kezdeni ezzel a zenével és tánccal Amerikában, a siker, a pénz, és a „korlátlan lehetőségek" országában? Mit lehet kezdeni ezzel a mai Európában vagy bárhol máshol a globalizált pop-zene jólét arénájában? Menthető-e ebből valami? Érdemes-e megmenteni? Vagy fogadjuk el, hogy ez a kulturális termék nem élte túl a földrajzi- és az idő-utazást? Vagy gondoljuk, hogy ez a zene és ez a tánc titkot rejt számunkra, amely egy nap majd megnyílik?

A tradicionális kelet-európai zsidó életben minden cselekedet az otthontalanságról, az elvágyódásról, az Örökkévalóhoz való vágyódásról szól

JEGYZETEK

1 Joseph Roth. *Juden auf Wanderschaft*, 1927, magyar kiadás: ford. Szaszovszky József, Budapest: Makkabi, 1989.
2 *Lontano da dove. Joseph Roth e la tradizione ebraico-orientale,* Torino: Einaudi, 1971. Magyarul pontosan: *Mitől messze? Joseph Roth és a keleti zsidó hagyomány.*
3 Roth i.m. 63-64. oldal
4 A *Hayyim va-Hesed* haszid traktátusból idézi Rivka Schatz Uffenheimer, *Hasidism as Mysticism. Quietisitc Elements in Eighteenth Century Hasidic Thought*, ford. Jonathan Chipman, magyar forditás tőlem. Princeton, New Jersey: Princeton Univesity Press, 1993. 90. oldal.
5 Paul Celan. Dankrede von Paul Celan, Georg-Büchner-Preis, 1960. "Finden wir jetzt vielleicht den Ort, wo das Fremde war, den Ort, wo die Person sich freizusetzen vermochte, als ein – befremdetes – Ich? Finden wir einen solchen Ort, einen solchen Schritt?" https://www.deutscheakademie.de/de/auszeichnungen/georg-buechner-preis/paul-celan/dankrede
6 A szót általában úgy fordítják, hogy „szent". Azonban a magyarban a keresztény konnotációt hordozó „szent", vagy „szentség" szó nem adja vissza a héber kádos ( ) értelmét. A zsidó koncepcióban a kádos a való világ realitásán kívül álló, mindent átfogó és minden létező dolog forrásaként, az emberi aggyal felfoghatatlan eszme. Egy valóságos ember vagy létező dolog nem lehet kádos (annak ellenére, hogy a hétköznapi beszédben néha használják ezt a szót dicséretképpen).
7 Hogy ez az életérzés nemcsak vallás, hanem filozófia, azt megértjük Emmanuel Levinas műveiből. Levinas például a "messiás" gondolatát filozófiai kategóriaként (is) értelmezi. Ld: *Totalité et Infini: essai sur l'extériorité* (1961), *Altérité et transcendence* (1995), és különböző esszék a talmudról (1968, 1977). Levinas zsidó vonatkozású írásainak antológiája angolul: *Difficult Freedom: Essays on Judaism* (1963).
8 Ez természetesen nemcsak a zsidó kultúra vándorlásának kérdése, hanem minden kultúráé, amelynek földrajzi helyet illetve társadalmi közeget kellett váltania. Ugyanígy megkérdezhetnénk (és kérdezzük állandóan): mi menthető meg, például, egy afrikai törzsi tradícióból, ha a törzsi élet egészét nem lehet folytatni.
9 Az itt következő történelmi összefoglalásban és a klezmer zene jellegének leírásában elsősorban Walter Zev Feldman alapvető munkájára támaszkodtam: *Klezmer. Music, Mistory and Memory*. Oxford University Press, 2016.
10 Ibid. 67-71.
11 Ibid. 71-79.
12 A „klezmer music" terminus a 20. századi amerikai revival szóhasználata, a hetvenes években bukkan fel először.
13 A „Manna Korsója" egyértelműen dicséret. Ld. Feldman 2016, 69-70. oldal.
14 Feldman fent említett művében leírja az esküvői rituálé lefolyását, minden rituális aktushoz hozzárendelve az annak megfelelő zenei műfajt: 154-155. oldal.
15 Nagyszerűen mutatja be ezt példával és magyarázattal Zev Feldman moszkvai workshop-ján: https://www.youtube.com/watch?v=OH9kCqrLPXI
16 Shira Gorshman. "Unspoken Hearts" In: Forman, Frida, Ethel Raicus, Sarah Silberstein Swartz and Margie Wolfe, kiad. *Found Treasures – Stories by Yiddish Women Writers*. Előszó: Irena Klepfisz. Toronto: Second Story Press, 3/1997, pages 145-157.
17 Feldman. i.m. xii.
18 Judit Frigyesi, "A népzenei összkiadás elviselhetetlen könnyűsége: az előimádkozó a kelet-európai zsidó szertartásban," *Magyar Zene* 3-4 (2004), 235-250. Eredetileg angolul: "The unbearable lightness of ethnomusicological complete editions: the style of the *ba'al tefillah* (prayer leader) in the East European Jewish service," *Studies in the Sources and the Interpretation of Music. Essays in Honor of László Somfai on His 70th Birthday*, ed. László Vikárius and Vera Lampert (Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 2005), 7-18.

Balázs Gábor

RABBINIKUS IDŐUTAZÁS

A kétely, a bizarr és az abszurd világába

Az időutazás gondolatát nem a modern kor szülte, csakúgy, mint a bizarr és az abszurd esztétikai és filozófiai kategóriáit sem. Számos kultúra mitológiájában találhatunk olyan szereplőket, akik látogatást tesznek egy másik korban, vagy megtapasztalják, a létezés olyan síkjait, ahol máshogy múlik az idő.[1]

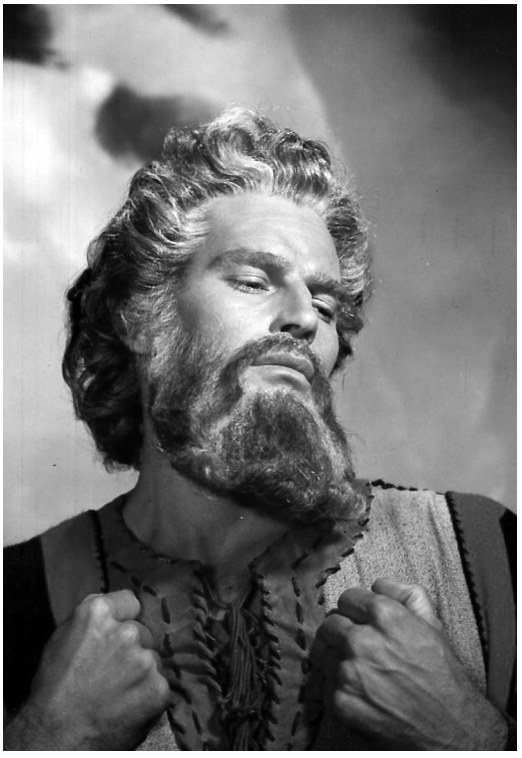
A Bibliában nem fordul elő időutazás.[2] Az egyik talmudi *ágádá*ban[3] azonban Mózes isteni segítséggel szabadon mozog oda-vissza az i.e. 14. és az i.sz. 2. évszázad között. Az *ágádá* fordítását először csak az érthetőséghez legszükségesebb magyarázatokkal és kiegészítéssel ellátva közlöm, de utána részletes kommentár is következik, amelyben kísérletet teszek rá, hogy értelmezzem ennek a bizarr és abszurd történetnek az egyes elemeit és az emberi megismerés korlátozott lehetőségei vonatkozó tanulságát.

„Rabbi Jehuda mondta Ráv nevében: Amikor Mózes felment a magasba, ott találta a Szentet – áldott legyen – amint a Tóra betűihez koronákat illesztett. Azt mondta neki: „Világ Ura! Ki fogja vissza a kezedet?" Azt felelte: „A jövőben, sok nemzedék múlva, lesz egy ember, Ákivá ben Joszéf a neve, ő minden apró jelből *hálách*ák hegyeit-dombjait [azaz: tömegét] fogja tanulni." Azt kérte: „Világ Ura, mutasd meg nekem!" Azt felelte: „Térj vissza magad mögé!" Mózes ment és leült [Rabbi Ákivá tanházának] nyolcadik sora mögé, és nem értette mit beszélnek. Teljesen elgyengült. Amikor egy bizonyos témához értek, és azt kérdezték a tanítványok: „Rabbi, honnan veszed ezt?", és Rabbi Ákivá azt felelte: „Ez egy olyan *hálách*á, amelyet Mózes a Szináj-hegyen kapott.", akkor Mózes megnyugodott.

Visszatért és a Szent – áldott legyen – elé lépett. Azt mondta: „Világ Ura, van egy ilyen ember, és mégis általam adod a Tórát?" Azt felelte: „Hallgass, ez a gondolatom támadt." Azt mondta: „Megmutattad nekem a Tóráját, mutasd meg a jutalmát!" Azt mondta: „Térj vissza magad mögé!". Látta, hogy a piacon árulják [Rabbi Ákivá] húsát. Azt mondta: „Világ Ura – ez a Tóra és ez a jutalma?" Azt felelte: „Hallgass, ez a gondolatom támadt."[4]

A történet értelmezése:

Rabbi Judá és Ráv a 3. századi Babilóniában élt *ámorá*k (a Misna tanításait továbbfejlesztő bölcsek), tehát a forrás valószínűleg a 3. századból származik.[5] A cselekmény első eleme, hogy Mózes felmegy a Szináj-hegyre átvenni a Tórát, és azt látja, hogy Isten, aki saját kezűleg írta a Tórát, most éppen a betűket díszíti a mai tóratekercsekben is látható „koronákkal". A rendkívül antropomorfisztikus kép, melyben Istennek teste van, komoly teológiai problémát vet fel, amelyre általában az a válasz, hogy a Biblia és rabbinikus irodalom ilyen jellegű történetei csak metaforák és nem szó szerint értendőek.[6] Mózes meglepődik azon, hogy ezek a látszólag pusztán esztétikai jelentőséggel bíró részletek elegendő okot adnak a Tóra-adás késleltetésére, miközben az egész nép várakozik. Isten válaszából kiderül, hogy a látszólag jelentéktelen apróságok egy későbbi korban elnyerik majd értelmüket, azaz jogi jelentőséget fognak kapni. Ez az isteni indoklás azt sejteteti, hogy Isten is teljesen magáévá tette a 2. Szentély kora végén kialakult rabbinikus szemléletet, miszerint igazi fontossággal

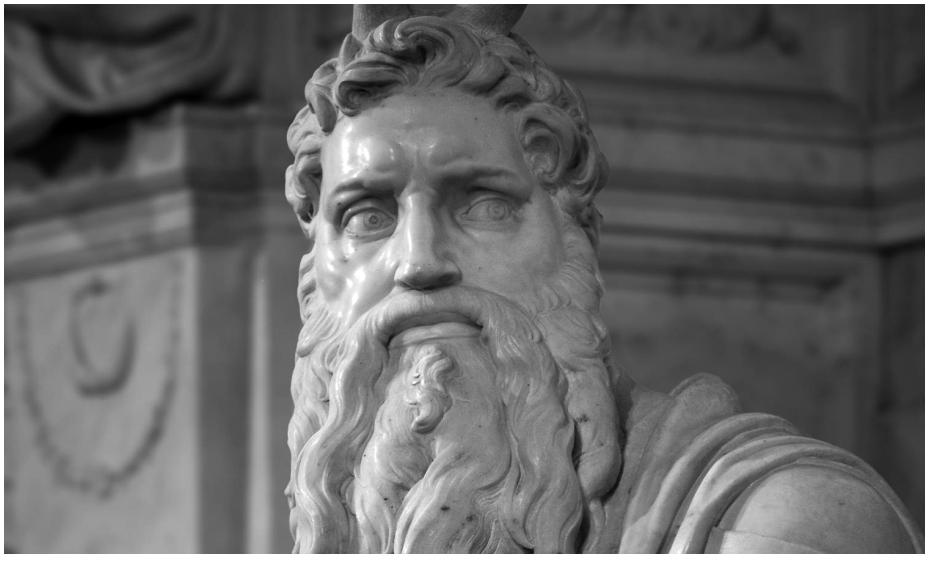

Charlton Heston mint Mózes az 1956-ban készült Ten Commandments című filmben

csak a zsidó jogi kérdések bírnak.[7] Mózes, aki nem képes a szövegértelmezésnek erre a szintjére, azt kéri Istentől, hogy hadd láthassa, ki lesz az a bölcs, aki majd a Tóra minden részletét meg tudja magyarázni. Az isteni utasítás megfogalmazása („Térj vissza magad mögé!") valószínűleg arra vonatkozik, hogy Mózes a saját korát követő másik korszakba – azaz időben „maga mögé" – „utazzon". Isten a tér és az idő – tehát a történelem – mindenható uraként jelenik meg, aki úgy bánik az idővel „mintha valami harmonika volna, melyet tetszés szerint lehet kihúzni és összenyomni".[8]

Mózes mintegy másfél ezer évet átugorva érkezik meg a Szentély lerombolása után fénykorukat élő *tanaitá*k, azaz a Misna bölcseinek korába, és a tanházban szerényen az utolsó sor mögé ül le.[9] Érdekes, hogy Mózes érkezése nem kelti fel Rabbi Ákivá és tanítványainak figyelmét. Lehetséges természetesen úgy értelmezni a szöveget, hogy Mózes csak látomásként látja őket, tehát az időutazás nem történik meg valójában, ám ennek ellentmond a kifejezetten fizikai tevékenységekre utaló szóhasználat („ment, leült, visszatért"), és a történet vallásbölcseleti konklúziója is.

Az *ágádá* folytatása különlegesen bizarrá válik: noha a rabbinikus bölcselet alaptézise, hogy Mózes nemcsak a Tóra egészét, de annak magyarázatát, azaz a Szóbeli Tant is a Szináj-hegyen kapta,[10] Mózes mégsem ért semmit a 2. században a Tóra jogi értelmezéséről folyó diskurzusból. A „totális kinyilatkoztatás" tana, miszerint Mózes rendelkezett a Tóra összes lehetséges értelmezésével nagyon nehezen összeegyeztethető azzal, hogy Mózest minden ereje elhagyja, amikor azt tapasztalja, hogy másfél évezred elteltével az általa adott Tóra és annak rabbinikus értelmezése – látszólag – annyira eltávolodik majd egymástól, hogy még ő maga se lesz képes a kettő közötti összefüggést felfedezni. Az *ágádá* nem kevésbé bizarr módon folytatódik: amikor Rabbi Ákivá egy olyan *hálách*át tanít, amelynek a kapcsolatát a tórai szöveggel már a rabbinikus hermeneutikai módszerekben járatos saját tanítványai sem értik, akkor Rabbi Ákivá a következő választ adja: „Ez egy olyan *hálách*á, amelyet Mózes a Szináj-hegyen kapott."

Mózes - ahogy Michelangelo képzelte

Ez a rabbinikus jogban ismert *terminus technicus* általában olyankor kerül elő, amikor egy létező, vagy bevezetni kívánt gyakorlatnak senki sem képes megtalálni a forrását a Szentírásban. A fogalom használója tehát elismeri, hogy nem tudja alátámasztani bibliai idézettel az álláspontját, de arra hivatkozik, hogy a zsidó joggyakorlat egy része már Mózes korában is csak szóbeli hagyományként létezett, így e réteg igazolása a hagyomány hegemónjaiba vetett bizalomtól függ, és az ebben való kételkedés pedig a hagyomány hitelességének megkérdőjelezését jelenti. E fogalom használata elfogadott a bölcsekbe vetett bizalomra alapozott rabbinikus társadalomban, de a jelen történet bizarrságát éppen az adja, hogy ebben az esetben kivételesen Mózes is jelen van, aki felállhatna és tiltakozhatna. Közölhetné a jelenlévőkkel, hogy mivel az előző percekben éppen a kinyilatkoztatás részese volt egy másfélezer évvel korábbi idősíkban, így biztosan állíthatja, hogy ő nem kapta meg a mondott *hálách*át a Szináj-hegyen. Ehelyett azonban, és talán ez az *ágádá* legbizarrabb motívuma, Mózes megnyugszik a – történet szerint – nyilvánvalóan hamis kijelentéstől, miszerint tőle származik a mondott előírás.

Mózes reakcióját az magyarázhatja, hogy elegendőnek és autentikusnak találja, ha másfélezer év után a kapcsolatot az „eredeti" és a „jelenkori" jelentésrétegek között csak az biztosítja, hogy ennek a kapcsolatnak a meglétét deklarálják innovatív, a hagyomány valamint a közösség fenntartása iránt elkötelezett Tóra-tanulók. A szövegnek természetesen létezik kevésbé radikálisan „posztmodern" interpretációja is. Yerushalmi már idézett művében például úgy véli, hogy a talmudi bölcsek „képesek voltak, hogy békében fenntartsanak olyan történeti ellentmondásokat is, amelyeket mi elviselhetetlennek találnánk." [11] A konzervativizmusáról és szigorú dogmatikai hűségéről ismert Artscroll Talmud kiadás pedig egyszerűen azzal oldja fel az ellentmondást, hogy Mózes csak a Szináj-hegyi kinyilatkoztatás egy későbbi szakaszában fogja megkapni a mondott értelmezési metodológiát és az adott hálách*á*t, tehát minden a történetben meglévő feszültség csak ideiglenes.

Az *ágádá* folytatása arról tanúskodik, hogy Mózes szerint ez a deklarált kapcsolat az eredeti és az értelmezés között valóságos, és nem pusztán névleges. Miután Mózes megnyugodva visszatér Isten elé, felteszi azt a kézenfekvőnek tűnő kérdést, hogy ha van, aki nála, Mózesnél is mélyebb, összetettebb rétegeit is érti a Tórának, akkor miért nem ő – azaz Rabbi Ákivá – áll a Szináj-hegyen Isten előtt. Ha Mózes inautentikusnak, vagy hamisnak tartaná az eredeti szövegnek azt az értelmezését, amelyet ő maga nem értett meg, akkor bizonyára nem kérdezné Istentől, hogy „Világ Ura, van egy ilyen ember, és mégis általam adod a Tórát?".[12] Ha eddig valóban a bizarr irodalmi kategóriája írta le legjobban a szöve-

get, akkor ettől a ponttól kezdve az „abszurd” válik a történet legmegfelelőbb jelzőjévé.

Isten ugyanis azt válaszolja Mózesnek: „Hallgass, ez a gondolatom támadt!”. Isten e szavakkal tulajdonképpen azt közli vele, hogy az isteni abszolút bölcsesség döntéseit nem értheti meg, ami nem meglepő, miután világosan bebizonyosodott, hogy Mózes a későbbi korok emberi bölcsességét sem érti. Ha pedig nem lenne kellőképpen abszurd a helyzet, hogy a sem az emberi, sem az isteni bölcsesség megértésében nem túlzottan jeleskedő Mózest találja az isteni „gondolat” a Tóraadásra a megfelelő személynek, a történet folytatása már bizonyára kielégíti minden abszurditásra vonatkozó igényünket.

Mózes következő kérése a Tóra legnagyobb tudósa jutalmának megismerésére vonatkozik. A következő időutazásával Rabbi Ákivá korának egy későbbi és tragikus időszakába érkezik. Mivel Rabbi Ákivá támogatta a rómaiak elleni, Bár Kochbá vezette felkelést, így annak bukása után a rómaiak őt is kínhalálra ítélték. Rabbi Ákivá haláláról egy másik talmudi szöveg[13] számol be. Az itt elemzett szövegben Mózes csak a bölcs végső megaláztatásának lehet tanúja, amikor Rabbi Ákivá izzó vasfogókkal darabokra tépett testét a piacon árulják. A megrázó látvány hatására Mózes folytatja a bibliai hagyományt: amikor a transzcendens létező (Isten) által irányított világ működése érthetetlennek tűnik az emberi erkölcs kritériumai szerint, Isten hűséges szolgái és prófétái azt tekintik az adekvát vallásos viselkedésnek, hogy nem csendben elfogadják igazságosnak az isteni ítéletet, hanem tiszteletteljesen, de „számon kérik” az igazságtalanságot Istentől. Mózes meglehetősen felháborodott (vagy kétségbeesett) kérdést tesz fel: „Ez a Tóra és ez a jutalma?”A válasz ugyanaz, mint az előző kérdésére: Isten a saját bölcsessége szerint működik, és nem indokolja cselekedeteit, vélhetően azért, mert az ember úgysem értheti meg.

Ez a rövid *ágádá* alapvető fontosságú teológiai és vallási kérdéseket érint. A történet eleje problémamentesnek mutatja az antropomorf Isten kép elfogadását, majd a vége azt hangsúlyozza, hogy Isten annyira a „teljesen más”, abszolút transzcendens kategóriájába tartozik, hogy az ember számára érthetetlenek a döntései. Istent az idő és a történelem mindenható uraként mutatja be, a történelmet viszont még a legnagyobb bölcsességű emberek is valójában csak csekély mértékben képesek megérteni. Mózes sem az emberi, sem az isteni észjárást nem tökéletesen érti, a Tórát pedig még Mózesnél is jobban értő Rabbi Ákivá viszont még a saját korának eseményeit sem tudja helyesen magyarázni, és egy bukásra ítélt szabadságharc mellé áll, amiért megalázó kínhalállal fizet. A történet meglehetősen pesszimista képet mutat az emberi megismerés lehetséges határairól: hiába tárul fel az ember előtt az időutazás segítségével a jövő, a jelenkor és a történelem későbbi eseményei nem válnak ettől könnyebben érthetővé – a létezés az emberi értelem szempontjából abszurd marad.

Rabbi Ákivá és Mózes az időutazás eszközén keresztül történő találkoztatása azzal a konklúzióval zárul, hogy Mózes, aki minden prófétának az atyja, még a saját maga által adott Tórát sem érti, és még a jövő ismeretében sem képes a történelem eseményeit értelmezni. Rabbi Akiva, aki a rabbinikus világ intellektuális hőse, minden tudása ellenére sem képes a világ menetét helyesen értelmezni. Mindez azt sugallhatja a későbbi korok bölcseinek, hogy szkeptikusak legyenek saját tudásukkal kapcsolatban, és csak korlátozott érvényt tulajdonítsanak olyan meggyőződéseiknek, amelyek arra vonatkoznak, hogy mi az istennek tetsző vagy nem tetsző dolog, mik a hagyomány alapvető értékei, és milyen újítások teszik jobbá vagy rosszabbá a zsidó közösség életét.

JEGYZETEK

1 A hindu mitológia egyik történetében például Kakudmi lányával együtt Brahmánál tesz látogatást, annak érdekében, hogy az istenség segítsen kiválasztani a lány kérői közül a megfelelőt. Mivel egy rövid ideig várakozni kényszerülnek, így Brahma felvilágosítja, hogy az idő másként telik a létezésnek ebben a dimenziójában, így a várakozás alatt 27 csaturjuga (1 csaturjuga =4.320.000 emberi év) telt el a Földön. Kakudminak lányával együtt egy teljesen megváltozott világra kell visszatérnie, ahol minden sokkal rosszabb lett...

2 Az általudományos tevékenységéről híres-hírhedt Erich von Daniken szerint (lásd: *Ancient Aliens* S04E09) a héber Szentírásban is van időutazás. A félreértés abból származhat, hogy Daniken esetleg nincs azzal tisztában, hogy sem a héber Szentírásnak, sem a keresztény egyházak Bibliáinak - kivéve az Etióp Orthodox Egyházat - nem része a Báruk 4. könyveként, vagy *Paraleipomena Jeremiou*ként (Jeremiás könyvéből kihagyott részek) ismert pszeudoepigrafikus, azaz szerzői álnévvel jegyzett mű, amelyben valóban van egy Avimelech nevű szereplő 66 évet alszik, így egy jelentősen megváltozott világban ébred fel, és nem ott, ahol elaludt. (Hasonló történetet számos ókori népnél, és a Talmudban is találunk, de vitatható, hogy ezt mennyire lehet valódi időutazásnak tekinteni, hiszen a korszakok közötti mozgás egyirányú és egy szokatlanul hosszú tetszhalálra emlékeztető álom a kiváltója.

3 A talmudi irodalom nem jogi kérdésekkel foglalkozó része.

4 Babilóniai Talmud, Menáchot 29b

5 Van olyan vélemény is, miszerint a történet leghamarabb a 4. század elején keletkezhetett: Boyarin, Daniel: „Hellenism in Jewish Babylonia”, In: Fonrobert, Charlotte E. és Jaffee, Martin S. (szerk.): *The Cambridge Companion to the Talmud and Rabbinic Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 348.

6 Az antropomorfizmus problematikájának legrészletesebb tárgyalását lásd: Lorberbaum, Yair: *In God's Image - Myth, Theology, and Law in Classical Judaism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

7 Ez a szemlélet jól látszik a következő talmudi mondásból: „Amióta lerombolták a Szentélyt, nincs más a Szent – áldott legyen – számára csak a hálachá szűk [szó szerint: négy *ámá* mértékegységű] területe.” (Babilóniai Talmud, Bráchot 8a)

8 Yerushalmi, Josef Hayim: *Záchor*, Budapest: Osiris kiadó – ORZSE, 2000, 35.

9 A Misna korának tanházaiban minél bölcsebb volt egy tanítvány annál közelebb ülhetett a rabbihoz.

10 „Amikor Isten kinyilatkoztatta a Tórát Izrael számára Szinájon ... még azt is elmondta Mózesnek, hogy egy tanítvány mit fog majd kérdezni a rabbijától.” Smot rábá 47:1

11 (37. o.)

12 A kérdés feltevése folytatja Mózes kiemelkedő szerénységének leírását a rabbinikus jellemrajzban, ami teljesen összhangban áll a Tóra jellemzésével: „Mózes minden ember közül a legszerényebb volt.” (Mózes IV., 12:3). Nem oldja fel viszont azt a paradoxont, hogy ha Mózes írta az egész Tórát, és ez zsidó dogmatikai hagyomány egyik alaptétele, akkor hogyan állíthatja magáról a világ legszerényebb embere, hogy ő a világ legszerényebb embere?!

13 Babilóniai Talmud, Bráchot 61b

MR. BLUES

Zenész, énekes, tanár, producer, zeneszerző, dalszövegíró, a blues zene romániai meghonosítója. A bukaresti zeneművészeti egyetemen tanult zeneszerzést és zenepedagógiát, kortárs zene szakon mesterizett. Élt és dolgozott Izraelben, Németországban, sikeres zenész és tanár volt az Egyesült Államokban, de mindig hazatért, ha nem is szülővárosába, Nagyváradra, de az országba. Zenekarával és szóló estjével lép fel bel- és külföldön. Teljesült az álma, a művészetéből él, elismert, híres, megkapta egyik a legmagasabb művészeknek járó romániai kitüntetést. AG Weinbergerrel a szintén váradi Simon Judit beszélgetett.

Magas, jóképű, gitározik, énekelni is tud – szóval minden adott volt, hogy a váradi lányok finoman szólva is bomoljanak Weinberger Attiláért, akit immár AG Weinberger néven ismer ország-világ.

Nagyváradon születik és nő fel a belváros egy csendes, elegáns utcájában, vagy, ahogy ő fogalmaz, piros téglás házban, polgári körülmények között.

Nagyon fiatalon zenésznek készül, arról álmodozik, hogy együttese lesz, híres zenész válik belőle. Mennyire határozta meg a fiatalságát, hogy zsidó? – kérdem, de csak a rend kedvéért, hiszen váradiként tudom, a piros téglás házakban lakók számára nem volt meghatározó.

„Sosem éreztem a különbséget” – jön a válasz. „Másképpen néz ki a kapu, ahová próbálni megyünk a Talmud Tóra kórusba, amelyet anyám unokatestvére, Villán György alapított. Nekem természetes volt, hogy az épület másképpen néz ki, mint a református templom, ami mellett születtem és éltem. Semmilyen eszmei, egzisztenciális dilemmát nem jelentett, hogy miért van ez így.”

Érettségi után elviszik katonának. A vasútnál lényegében munkaszolgálatos. Brassóban, majd Ramnicu Valcea-n „építi a szocializmust”. „Rossz volt a nevem, apám ’56-ért ült, ez a bélyeg rajtunk maradt.”

Katonaság után hazamegy Váradra. 1985-öt írunk. Tízéves kora óta zenélni akar. „Egyetlen lehetőségem volt: bekerülni Várad legnépszerűbb és legfoglalkoztatottabb rock zenekarába, a Metropolba, ami trambulint jelentett. Más együttesnek nem volt ilyen lehetősége. Nem voltam a zenekar tagja, sosem szerettem azt a zenét, amit ők játszottak, ma sem tetszik, de 21 évesen engem az érdekelt, hogy bekerüljek a show bizniszbe, és minél több ismeretségre tegyek szert, amit a számos turné során összehozhattam.”

AG Weinberger

„Senki sem tökéletes”

Közvetlenül a rendszerváltás után, 1991-ben fellép Szebenben, az ország legnagyobb dzsesszfesztiválján, és ezzel elindul a nemzetközi karrier felé. A koncert után összebarátkozik az izraeli zenekar egyik tagjával. „Egy srác angolul megkérdezte: zsidó vagy? Mondtam, persze, senki sem tökéletes. Másnap reggel a repülőtéren találkoztunk, mindketten Bukarestbe mentünk, én akkor éppen egy tévéfelvételre. Meghívott a bukaresti koncertjük-

Enache tejivója - a bukaresti Nemzeti Színház teraszán

re. A koncert után elmentünk az akkori izraeli nagykövet rezidenciáján tartott fogadásra. Zvi Mazelnek hívták a nagykövetet. Amikor bemutatkozáskor rám került a sor és megmondtam a nevem, a nagykövet felesége megkérdezte, hová valósi vagyok, és hogy hívják anyukámat. Mondtam, váradi, anyukám neve: Judit. A hölgy elkezdett sírni. Eszembe jutott, anyám mesélte, hogy '44-ben egy szennycsatornában bujkált két kislánnyal. A nagykövet, Zvi Mazel felesége, Paula volt az egyik kislány, akik hét-nyolc évesen a váradi Teleki utca 12. szám alatt rejtőztek, nem messze a Gestapo parancsnokságától.

Másnap megvolt az izraeli vízumom. Ez az első Öbölháború után történt."

Április végén érkezik Izraelbe. A Szebenben megismert basszusgitárossal zenekart alapít. „Megtetszett az ottani élet és alijáztam. Szeptemberben hazajöttem." Azóta is izraeli állampolgár, bár rég nem járt arrafelé, amint 2007 óta Amerikában sem volt, nem tudja, érvényes-e még a zöld kártyája, de erről majd később.

„Szeptember végén hazajöttem, hogy elvigyem anyámat. Anyám nem akart menni, ott senkije sem volt, egyedül lett volna a barátai nélkül, a nyugdíját sem tudtuk, hogy intézzük, inkább Váradon maradt."

Attila viszont tovább megy, Németországban él pár hónapot. Aztán úgy dönt, itthon épít karriert, de ehhez a fővárosba kell költöznie. Bukarestben él 1993 óta.

„A 80-as évek közepén megismerkedtem az Európaszerte ismert, örmény származású dzsesszzongoristával Hary Tavitiannal, és a 80-as évek végén megalapítottuk az első romániai blues zenekart, Transylvanian Blues Community néven, majd 1987-ben megszerveztem az addig Romániában egyedülálló dzsessz weekendet."

A blues meghonosítója

Amint lecsendesül a forradalom, 1990-ben elkezdődik a szabad dzsesszfesztiválok szervezése. Attila az ország nagy városaiban koncertezik, többek között Bukarestben és Konstanzán. Két évre rá, 1992-ben meghívják koncertezni a román főváros talán legrangosabb koncerttermébe, a Sala Palatului-ba (Palota Terme), a dzsesszfesztiválra. Összetalálkozik egy volt szerelmével, aki portugál férjével dzsessz vagy blues klubot akar nyitni Bukarestben, és megkéri Attilát, segítsen nekik.

„Azért jöttem 1993-ban Bukarestbe, hogy részt vegyek az élő zenét szolgáltató első romániai klub létrehozásában. A klub neve You and Me volt, 1993 májusában indult, román, zsidó, portugál befektetéssel (én is tettem bele kis pénzt). Számos új és régi zenész jött és fontos blues zenekarok kerültek ki abból a kis csapatból. Ott alakult a Weinberger Blues Machine nevű zenekarom. Rá egy évre, 1994-ben a szervezőcsapatból kettőnket meghívtak, hogy vegyünk részt egy – később kultikussá vált – bukaresti hely létrehozásában. A Laptaria lui Enache (Enache tejivója) rövidesen a román főváros fontos kulturális csomópontja lesz. Tíz évig működik, nagyszerű és nagynevű zenészek lépnek fel. Aztán megnyílt a Green Hours, ami szintén kultikus hely lett. Lassan kialakult egyfajta életérzés és a vágy az ilyenfajta időtöltésre."

Bátran kijelenthető: a váradi zsidó fiú, AG Weinberger honosította meg a bluest Romániában. „Én alapítottam Románia első blues zenekarát Tavitiannal és ezt hivatalosan felvállaltuk. Mind esztétikailag, mind stilisztikailag hűek maradtunk ehhez a zenéhez, és igen, 1986-ot lehet úgy tekinteni, mint az évet, amikor útjára indult a blues Romániában.

Attila, the Transylvanian Guitarman

Kisebb-nagyobb megszakításokkal nyolc és fél évig él az Egyesült Államokban. Első alkalommal 1996-ban, amikor meghívják egy blues fesztiválra Memphisbe. „Ott léptem fel először, és számos emberrel megismerkedtem. Az úriember, aki ezt a fesztivált szervezte, Elvisnek a sza-

xofonosa volt. Akiket akkor megismertem, sokat segítettek nekem a későbbi amerikai útjaim alkalmával. Amikor 98-ban második alkalommal mentem, már ismerősként üdvözöltek.

Ismét hazatér, majd 2000-ben meg sem áll Las Vegasig. Akkoriban az a hír járta, hogy Attilának rosszul megy Amerikában, de mint kiderült, épp az ellenkezője történt.

„Valószínűleg azok táplálják ezt a legendát, akik minden sikerre irigyek. Az igazság az, hogy Amerika hullámos. Én közel 200 ezer dollárral jöttem haza. Persze voltak olyan időszakok, amikor a szemetes kukából ettem, mert nem volt semmi jövedelmem. Amikor Las Vegasban éltem, be kellett osszam a nagyon kevés pénzemet. Másfél hónap után megint feljött a csillagom. Elkezdtem kaszinókban játszani, így kezdődött a jobb létem. Híres kaszinókban, híres művészekkel. Megnyitottam a gitáriskolámat, amiből a legtöbb pénzt kerestem."

A gitáriskola meghozza az anyagi biztonságot és a szabadságot, hogy építhesse a már gyermekkorában megálmodott karrierjét. Demókat, sajtócsomagokat készít, és küldözgeti mindenfelé. Nem hiába, érkezik a lemezszerződés a Hart and Soul Records-tól.

„Ebből lett a Nashville Calling című lemezem, amit Nashville-ben vettem fel, és hét kategóriában javasoltak a Grammy díj nevezési futamába. A lemezből 68 ezer darabot adtam el világszerte. Ha ez azt jelenti, hogy nekem rosszul ment Amerikában, akkor mindenkinek kívánom, hogy ilyen rosszul menjen nekik."

Elindul a karrierje, de mégsem teljesen elégedett. „Jól ment, volt évente 180-200 fellépésem, koncertem a – nevezzük úgy – második ligában. Ezt én sem értettem, hogy van, aztán megmagyarázták. Az én ügynököm három államot – Kaliforniát, Nevadát és Oregont fogta át, nyolc zenekarral és nyolc fellépő művésszel dolgozott, mindenkinek volt 150-200 fellépése évente. Ez hatalmas biztonságot jelentett. Engem úgy hívtak, hogy Attila, the Transylvanian Guitarman. 15-19 dollár volt a belépőjegy a koncertünkre, 1000-1200 dollárom maradt fellépésenként, ezt szorozd meg kétszázzal. Megvolt a lemezem, koncertjeim voltak, ismertek, benne voltam egy jó körben."

A siker, a pénz akár boldoggá is tehetnék, de AG Weinberger többre vágyik. A zenei világ csúcsaira tör, nem rajta múlik, hogy nem stadionokban zenél több tízezer nézőnek.

„2002-ben vagy 2003-ban hallottam a Crossroads fesztiválról, szerettem volna bekerülni. Az ügynököm kijelentette, oda nem tud bevinni, mert az egy másik liga, ahová neki nincs bejárása. Felajánlotta, hogy ha meg akarom próbálni, akkor felbontjuk a szerződést, és barátságosan elválunk. Én megpróbáltam, de nem sikerült. Az egy hermetikusan zárt világ. Lehetnek vagy háromszázan összesen, Lady Gagatól a Rolling Stones-ig, akik stadionokban lépnek fel, és benne vannak az igazi bizniszben. Oda vagy megöröklöd a helyet, vagy valakinek a gyereke vagy, aki

AG Weinberger

már benne van, vagy megveszed a helyedet. Esetleg valaki, aki már oda tartozik, beajánl. A „lordok házába" nem lehet csak úgy bekerülni, nagyon telített.

„Kiábrándultam. Én azért mentem ki Amerikába, hogy megmérettessem magam a világ legkeményebb zenei piacán, ahol a piac reakciója igazi és őszinte. Sok mindent elértem, de többre vágytam. Egy amerikai lemezcéggel kötött szerződéssel, eladott lemezekkel, számtalan koncerttel a hátam mögött érkeztem haza. Nem fogadtam el, hogy nekem nincs bejárásom a lordok házába, de bevallom, a kapzsiság is belejátszott, itthon, akkor többet kerestem.

Zenében és szóban

Meglepetést okoz, amikor AG Weinberger zenésznek könyve jelenik meg. Érdekel, hogy a zenész, énekes, zeneszerző, tanár miért ír könyvet, miért gondolja, hogy a zenén túl kell még egy kifejezési forma.

„Az utóbbi tíz évben azt vettem észre, hogy az emberek nem hallgatják meg a másikat. Nem értem, hogy ha kérdeznek tőlem valamit, miért nem kíváncsiak a válaszra? Amikor írsz, senki nem szakít félbe. Elkezdtem blogot írni, de azt nem olvasták. Jött a könyv ötlete. Írtam még egy csomó szöveget, kötet lett.

Évente csak Romániában tart hatvan-hetven koncertet. Minden alkalommal beszél a könyvéről is. „És lásd csodát, állnak sorban a könyvemért a koncertek után. Váradon egy példányt sem adtam el. Van egy kis hőzöngős pökhendiség Váradon, aminek nincsen társadalmi alap-

ja. Már nem találom az én Váradomat, kicserélődtek az emberek. Nekem Várad azt jelenti, hogy én Adynak és Hayden-nek a földjéről való vagyok. Abból a kulturális közegből jövök, abból a városból, amit a magyar szabadkőműves zsidóság épített föl."

Budapesten készül a legújabb lemeze, ennek kapcsán fordul a szó a zeneszerzésre. „Manapság arrogancia azt mondani, hogy zenét írsz. Már minden zenét megírtak. Olyan vagyok, mint egy egzotikus mesterszakács. Az alapanyag: a 12 hang. A különbség, hogyan kombináljuk térben és időben, hogyan szervezzük meg ezeket. Én ezt nem zeneszerzésnek, hanem szakácskodásnak szeretem nevezni. Ez a szakmám. Kortárs zenével is foglalkozom, ebből az irányból is közelítek a zenés folyamat megélésére és annak átadására. A szövegeket én írom.

AG Weinberger színházi zenét is komponál. Jelenleg a Bukaresti Állami Zsidó Színház alkalmazottja. Az intézmény igazgatója, a világhírű romániai zsidó színművész Maia Morgenstern. Első színházi munkája az Esőhozó ember című dráma zenéje volt, a legutóbbit nemrég fejezte be.

Gitározni tanít fiatalokat és időseket, korhatár nincs, az egyetlen feltétel a zene szeretete. Szeret oktatni, szeret bevezetni másokat a zene univerzális nyelvébe. Amerikában kezdte, Bukarestben folytatja az oktatói munkát.

„Itthon tanítok, van egy gitárklubom, gitáriskolám, de kevés időm marad erre. Tervezek nyitni egy komoly iskolát, tantervvel, ahol az érdeklődőknek rengeteg sikerélménye lesz, és megértik majd a gitározás lényegét. A gitáron, mint hangszeren keresztül megtanulnak egy új nyelvet, a zene nyelvét. Szeretek tanítani, mert úgy gondolom, át kell adni a stafétát, lehetőleg minél hitelesebben és szervezettebben. A tanítás felelősségteljes, érzékenységet igénylő, komoly munka, amit csak hozzáértéssel lehet végezni."

Identitás-saláta

A számos vele készült interjú egyikében úgy határozta meg az identitását, hogy magyar-román-zsidó. „Zsidónak születtem, magyarul nőttem fel, románul élek, de angolul dolgozom és remélek. Egy abszolút skizofrén lét. Identitás-saláta, de lehet szabadságnak is nevezni."

Hogy éli meg ezt a „salátát" – kérdezem, s a válasz komolyabb, mint amire számítok. „Szerintem nem meg-, hanem túlélem. Az egész létem ennek a salátának a keverése kevés finom borecettel. Nekem az a dolgom, hogy kérdőjeleket tegyek, hogy beültessem a kételyt az emberekbe. Megértetni a gondolkodás szükségességét. Gondolkodás és ideológia nélkül nem lehet élni, mert akkor az ember nem a saját maga kortársa, hanem mások eszköze."

Mindezek mellett AG Weinberger a bukaresti zsidó hitközség oszlopos tagja. „Túlzás, hogy oszlopos" – vág közbe. „Bukarestben általában a kelet-európai, orosz területekről származó zsidók vannak többségben, az egykori haszid vonalról. Váradon, ahol felnőttem, a neológ közösség volt lényeges többségben, azaz a Mendelssohn-féle gondolkodásmódot követjük. Bukarestben minket, neológokat, nem nagyon szeretnek. Engem megtűrnek, mert nem tudnak mihez kezdeni velem, ugyanis híres vagyok. Tartom is, meg nem is a zsidó ünnepeket. Jom Kippurkor böjtölök, de dolgozni muszáj. Én a koncertekből élek, nem tudom lemondani, mert ünnep van. Esetleg éhesen megyek játszani, vizet sem iszom, és alig várom, hogy vége legyen a koncertnek, hogy igyak és egyek. Nem tehetem meg, hogy szigorúan betartsam az előírásokat. Meg nem is nagyon érdekel engem ez a fajta szigor. Etnikai zsidónak tartom magam. Zsidónak születtem, szabadgondolkodású, gnosztikus, logikus ember vagyok. Engem nem nagyon érdekel a hagyomány. Nem tartom a szombatot, tehát rossz zsidó vagyok, disznóhúst is eszem, ahogy a váradiak mondják, a kósertést. Nem tartozom a képmutató zsidók közé, akik azért járnak zsinagógába, mert segélyeket kapnak."

Túlélni önmagát

AG Weinberger, vagy ahogy a román sajtó nevezi, Mr. Blues bizonyíthatóan sikeres ember, és annak is tartja magát. „Nyolc lemezem van, ezekből eladtam több mint 350 ezer példányt világszerte. Kitüntettek a magyarországi Erkel-díj romániai megfelelőjével, az Ordinul cultural in grad de cavaler (Kulturális Lovagrend), amit 2011-ben vettem át a köztársasági elnöktől. Három évig volt egy heti hárommilliós nézettségű műsorom a közszolgálati tévében. Van egy könyven, amiből március óta eladtam 1000 példányt. Mi ez, ha nem siker egy váradi zsidó gyereknek?"

A jövőbeni terveiről csak ennyit mond, igaz, nevetve: „Túlélni saját magamat."

MÉG MOST SEM KÉSŐ

Fizessen elő 2018-ra a Szombatra,
és kedvezménnyel postázzuk Önnek a lapot.
Csekket az info@szombat.org e-mail címen, vagy a 311-6665-ös telefonszámon igényelhet.
Neve és postacíme megjelölésével, legalább 5950 Ft telebankos vagy internetes átutalásával
a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára
közvetlenül is intézheti előfizetését.

FOGSORRÖGZÍTÉS
MINI IMPLANTÁTUMOKKAL

Több évtizedes tapasztalattal rendelkező amerikai rendszer
a fogprotézisek gyors és hatékony rögzítésére:

- minimális és egyszeri beavatkozás
- kedvező ár
- azonnali terhelhetőség
- stabilan ülő fogsor
- akár a régi protézis felhasználásával is
- nem kell többé fogsorragasztó

VÉGRE NYUGODTAN BESZÉLHET, MOSOLYOGHAT ÉS EHETI KEDVENC ÉTELEIT - AKÁR MÁR A JÖVŐ HÉTEN!

Az Ön megoldása:
Dr. Faluhelyi Péter fogszakorvos, implantológus
Master of Oral Medicine in Implantology
Rendelő a Margit híd pesti hídfőjénél, a Pozsonyi út elején

Bővebb információért itt:

06/1 239 2083
06/20 929 0701
www.drfaluhelyi.com / www.fogsorrogzites.hu

IMPLANTÁCIÓS SEBÉSZET ÉS PROTETIKA EGY KÉZBEN

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások; több, mint 25 éves tapasztalattal!

IV. ker., Fóti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.
XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

ŠKODA TOYOTA FIAT FIAT PROFESSIONAL Service BOSCH Service Schiller.hu

Újítsa meg tagságát, vagy váljon Ön is Mazsike-taggá!

Miért jó Mazsike-tagnak lenni?

- névre szóló kártya
- kulturális, utazási, és gasztronómiai élmények
- elfogadóhelyek folyamatosan bővülő köre
- a tagsági kedvezmény vonatkozik: a Mazsike saját és partnerei rendezvényeire, kiadványaira, utazásaira

Az éves tagdíj összege 5.000,- Ft, Nyugdíjasoknak 4.000,- Ft, befizetése személyesen irodánkban (1063 Bp., Tüköry utca 3.), vagy átutalással (bankszámlaszámunk: 11709002-20064275) lehetséges.

Mazsike Kulturális Kártya – a biztosan nyerő választás!

MAZSIKE
magyar + zsidó + kultúra = Mazsike

Minden, amit tudni akart a mai magyar zsidókról, de nem volt kitől megkérdeznie

Létszámuk, identitásuk, anyagi helyzetük, szociális rászorultságuk, világnézetük és politikai attitűdjeik, vallásgyakorlatuk, antiszemitizmus-tapasztalatuk, a zsidó közösséghez és Izraelhez való viszonyuk egyaránt találgatások tárgya. A 2017-ben, reprezentatív mintán lezajlott szociológiai kutatás feldolgozása most pontos választ ad ezekre a kérdésekre.

A kötet a *Szombat* folyóirat kiadásában jelent meg.

Ára 3600 Ft. Szerkesztőségünk lehetőséget kínál kedvezményes, 3000 Ft-os vásárlásra. Egyeztessen időpontot az (info@szombat.org) címen, és a Bp. V. Tüköry u. 3. II. emeleti irodánkban átveheti a könyvet.

A **Zsidók és zsidóság Magyarországon 2017-ben** kapható az alábbi helyszíneken is:

Írók boltja
(VI. ker., Andrássy út 45.)

Bálint Ház porta,
illetve **Sabre Kávézó**
(VI. ker., Révay utca 16.)

Atlantisz Könyvsziget
(VII. Anker köz 1-3.)

Makkabi Könyvesbolt
(VII. ker. Wesselényi utca 13.)

Vince könyvesbolt
(VII. ker. Klauzál tér 13.)

Frölich Cukrászda
(VII. ker. Dob u. 22.)

Láng Téka
(XIII. ker., Pozsonyi út 5.)

Olvasók boltja
(XIII. ker. Pannónia u. 35-37.)

9 770865 384003 18006